

REZÜMÉ

A kötet az interkulturális kommunikáció jelenségkörét, azaz a különböző kultúrák közötti nyelvi, szociokulturális, gazdasági stb. kapcsolatok, érintkezések, kölcsönhatások kulturális meghatározottságának problematikáját tárgyalja, a kortárs szociokulturális antropológia módszertani és elméleti hagyományai alapján. A kötet célja, hogy a felsőfokú társadalomtudományi szakképzésben résztvevő hallgatók átfogó ismereteket szerezzenek az „idegen” kultúra gyakorlati megértését megalapozó elméletekről, továbbá empirikus példák segítségével módszertani segítséget kapjanak a széles értelemben vett határhelyzetekre jellemző konfliktushelyzetek kezeléséhez. Az interetnikus kommunikáció, mint alkalmazott antropológiai tudásterület az etnikai konfliktusok kezelésétől a komplex kulturális környezetben hatékonyan végzett munkatevékenységen keresztül, egészen a technikai innovációs szemléletű fejlesztési projektek megvalósítását támogató kommunikációs tervek megfogalmazásáig fontos tanulságokkal szolgálhat.

A kötet szerkezetét tekintve két nagyobb tematikus egységből áll: az első 5 bevezető fejezet az interkulturalitás kommunikációval kapcsolatos problémák általános jellegzetességeit tekinti át, többek között részletesen ismerteti az interkulturális szemléletmód kiválásának tudománytörténeti folyamatát, az interkulturális találkozási- és kommunikációs helyzeteket meghatározó tényezőket (identitáspolitikát, történeti és szociokulturális meghatározottságok, etnikai sztereotípiák, előítéletesség stb.) elméleti és gyakorlati kérdéseit. Ezt követően, a második nagyobb tematikus blokkban az egyéni és csoport szintű kommunikáció mediális formáit, az interkulturális interakciók során kialakuló diszkurzív viszonyok feltárását és elemzését hajtja végre. (A lokális társadalmi színtereken megfigyelhető szociokulturális gyakorlatok: az interetnikus együttélést megalapozó hétköznapi nyelvi, társadalmi, gazdasági stb. stratégiák bemutatására kerül sor.)

A kötet két szerkezeti egységben közös, hogy az interetnikus kommunikáció szabályszerűségeinek adekvát megértésére a román-magyar hétköznapi élethelyzetekből vett empirikus példákon keresztül tesz kísérletet. Ennek eredményeképp a kiadványban különösen hangsúlyos elemként jelenik meg azoknak a szociokulturális, történeti és gazdasági adottságoknak, valamint összetett migrációs, globalizációs változásfolyamatnak az ismertetése, amelyek a román-magyar határvidéken élő etnikai csoportok mindennapi interakcióit alakítják.

Az MTA Néprajzi Intézete által indított „Hármas határok vizsgálata Magyarország délnyugati, délkeleti és északkeleti térségében” című OTKA-kutatás keretein belül három, az interetnikus kommunikáció elméleti és gyakorlati kérdéseit a román-magyar határrégió jellegzetességein keresztül bemutató részfejezet kidolgozására került sor. Ezek a következők: A kultúra és nyelv „határai” (4. fejezet), Interkulturális konfliktusok és együttélési stratégiák (5. fejezet), Lokális társadalom változásfolyamatai és ennek tényezői (9. fejezet)

A hiánypótló szerepű kiadvány a Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet könyvei sorozat 10. köteteként jelenik meg.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető

1. Interkulturalitás

1.1 A kultúra fogalma

1.2 A kultúra fogalmának értelmezési nehézségei

1.3 Az interkulturális gondolkodásmód kialakulása

1.3.1 Evolucionizmus

1.3.2 Kulturális relativizmus

1.4 Az interkulturális jelenségek kezelésének három nézőpontja

1.4.1. Multikulturalizmus

1.4.2 Transzkulturalitás

1.4.3 Interkulturális kommunikáció

2. Az interkulturális kommunikáció és ágensei

2.1 A társadalmi kommunikáció folyamata

2.2 A közvetlen emberi kommunikáció participációs megközelítése

2.3 Ágensok és ágenstípusok

2.3.1. Intencionalitás és kommunikáció

2.3.2. Interpretáció és kommunikáció

2.3.3. Az egyenlőtlen hozzáférés

3. Kulturális identitás: az „idegen”

3.1 Az identitás fogalma

3.2 A kulturális identitás

3.2.1 makroszint

3.2.2 mezoszint

3.2.3 mikroszint

3.3 Az interkulturális alaphelyzet

3.4 A társadalmi interakció szabályai

4. Kultúra és nyelv „határai”

4.1 Interkulturális határok

4.1.1 A határoknak a hétköznapi lokális színterekre kifejtett hatása

4.1.2 A határoknak az etnikai-nemzeti identitás színtereire kifejtett hatása

4.2 Intrakulturális határok

4.3 A magyar-román határvidék kialakulása

4.4 Magyar-román határvidék települései

4.5 Magyar-román határvidék kistájai

5. Interkulturális konfliktusok és együttélési stratégiák

5.1 Az interkulturális kapcsolat

5.2 Az interkulturális társadalmi kapcsolatokat meghatározó tényezők

5.2.1 Előítéletek és sztereotípiák

5.2.2 Az etnikus sztereotípiák internalizációja

5.3 A konfliktusos interkulturális kapcsolat

5.4. Magyar-román együttélés és/vagy egymás-mellett-élés

5.4.1 Hagyományos interkulturális kapcsolathálózat

5.4.2 Mobilitáshoz kapcsolódó interkulturális kapcsolathálózat

5.5 A magyar-román interkulturális kapcsolatok kortárs tendenciái

5.5.2 Kultúraközi meghatározottságok

5.5.2 Nemzetközi meghatározottságok

6. Interkulturális kommunikáció mediális formái

6.1 Az interkulturális kommunikáció

6.1.1 Orális kommunikáció

6.1.2 Nonverbális kommunikáció

6.1.3 Textualizált kommunikáció

6.1.4 Mediatizált kommunikáció

7. Nyelvhasználat, fordítás és kulturális praxis

7.1 Az interkulturális kommunikáció nyelvhasználata

7.1.1 Tényleges nyelvi távolság

7.1.2 Dialektus

7.1.3 Rétegnyelv

7.2 Nyelvi kompetencia és nyelvpolitika

8. Az interkulturális kommunikáció szinterei

8.1 A kommunikációs szintér fogalma

8.1 A lokális társadalom és szerkezeti felépítése

8.2 Lokális társadalom és globális társadalom

8.3 A határvidék: multikulturális szintér

8.3.1 Multikulturális szintér

8.3.2 Határvidék: a multikulturális szintér jellemvonásainak azonosítása

9. Lokális társadalom változásfolyamatai és ennek tényezői

9.1 A román-magyar határvidék változásfolyamatai

9.1.1 A mikrokörnyezet változásfolyamatai

9.1.2 A makrokörnyezet változásfolyamatai

9.2 A magyar-román határvidék lokális társadalmi, mint együttélési helyzetek

9.3 Az együttélési közösségek, mint lokális egyensúlyi rendszerek

10. Társadalmi és kulturális kockázattényezők és kockázatelemzés

10.1 Kockázat, társadalmi és kulturális kockázat

10.2 Kockázati tényező

10.3 Humán – társadalmi és kulturális – kockázattényezők azonosítása és elemzése

10.3.1 Lokális társadalom kockázattényezői és a tanácsadói munka

10.3.2 Személyiség szintű szubjektív kockázattényezők és a tanácsadói munka

A gyakorlófeladatok megoldókulcsai

Linkgyűjtemény

Irodalomjegyzék

4. Kultúra és nyelv „határai”

Az interkulturális kommunikációs helyzet értelmezésekor figyelembe kell venni, hogy az érintett felek kulturális és nyelvi kompetenciája¹ a „másik” fél irányába milyen befogadói beállítódást tesz lehetővé. A kérdést nem csak az előző fejezetben tárgyalt szempontból, a kulturális különbség tényéből következő és levezethető konfliktuslehetőség oldaláról lehet vizsgálni. A téma ugyancsak fontos megközelítése annak tisztázása, hogy egy adott kultúra és egy meghatározott nyelv sajátosságai milyen határokat szabnak az interkulturális érintkezésben érintett felek számára. A következő fejezet a kultúra és a nyelv² határainak, mint az interkulturális kapcsolat kereteinek kérdésével foglalkozik. Ez a magyar és román interkulturális helyzetek esetében különösen fontos kérdés, hisz a nyelvi és a vallási távolság fegyelemreméltó.³

A fejezet kulcsfogalmai: kulturális határ, reális és metaforikus határ, kulturális kontaktzóna és interferenciazóna, nyelvhatár

4.1 Interkulturális határok

Az interkulturális találkozási helyzetek rendszerint **beszélőközösségek**⁴ között jönnek létre, amelyek eltérő kulturális kódokat és/vagy nyelvi kategóriákat használnak. Ennek oka, hogy az egyes kultúrákban történetileg kidolgozott **nyelvi kódok**⁵ mentén érzékelik a társadalmi helyzet alakulását. Ez alatt azt kell értenünk, hogy az egyén, saját társadalmi tapasztalatait csak a csoporton belül rendelkezésére álló értelmezési normák (kulturális szabályok), beszédformák vagy nyelvi magatartások keretein belül dolgozhatja fel. Magyarán, az ember egy „másik” kultúrából csak azt értheti meg, amit számára a gondolkodás színtereként használt „anyanyelv” lehetővé tesz.⁶ Megfordítva, egy kultúrát minden más kultúrától megkülönböztető sajátosságok az adott kultúra által használt nyelvben érthetőek meg hitelesen a beszélő szempontjából.⁷

¹ Kompetencia fogalmának jelentése: illetékesség, jogosultság szakértelem; azon készségeknek az összessége, amelyek a cselekvőt egy meghatározott és általában speciális ismereteket követelő tevékenység végzésében hitelesíti. A kifejezés alkalmazása manapság igen elterjedt a szakszerű készségek célorientált fejlesztésével összefüggésben, például, mint szakmai kompetencia.

² A nyelv jelek tagolt emberi hangok révén megvalósuló rendszerhálózata, azon elemek és szerkesztési szabályok összessége, amelyek birtokában a közösség tagjai létrehozzák és megértik a beszédet. Ennélfogva a nyelv két szempontból vizsgálható: mint elvont jelenség, és mint (kommunikatív) cselekvés.

³ Jelen fejezet a téma általános összefüggéseit vizsgálja, a kérdés tárgyszerű kifejtésére a 6-10. fejezetekben kerül sor.

⁴ Beszélőközösségnek olyan közösséget nevezünk, amelynek tagjai a beszéd létrehozására, értelmezésére szolgáló szabályok tekintetében nem különböznek egymástól, azaz legalább egy beszédforma és annak használatára vonatkozó minták ismeretében osztoznak. Dell Hymes: A nyelv és a társadalmi élet kölcsönhatásának vizsgálata. 458-495. In: Pléh Csaba – Siklaki István – Trencsényi Tamás (szerk.): Nyelv – kommunikáció – cselekvés. Osiris Kiadó: Budapest, 1997. 479.

⁵ A nyelvi kódok legismertebb elmélete a brit Basil Bernstein alkotása. Elképzelése szerint a társadalmi osztályok a státuszukkal és funkcióikkal összhangban álló kommunikációs kód alapján szervezik beszédüket. A kód a társadalmon belüli jelentések létrehozásának, kommunikálásának és értelmezésének rendszere, ami azt jelenti, hogy társadalmi életünk minden aspektusa kódolt – minden, amit érzékelünk, megértünk. A kódnak egy korlátozottabb értelmezése szerint a kód azon szabályok rendszere, melyek a jelnek jelentést tulajdonítanak.

⁶ Éppen ezért a nemzetállami hatalmi politika bevett gyakorlata, azaz az interkulturális tapasztalatok korlátozására, az egynyelviredukcionizmus, vagy megfordítva, a többnyelvi sokféleség akadályozása szerencsétlen eszköznek tűnik.

⁷ Jelen gondolatnak hatalmas hagyománya van az európai társadalomtudományi szemléletben. Wilhelm von Humboldt a 19. század elején a szanszkrit majd a baszk nyelv tanulmányozásával kapcsolatban dolgozta ki elképzelését, mely szerint minden nyelv önálló világlátásként működik. Ez azt jelenti, hogy egy nyelv az ismereteknek olyan összetett és sajátos rendszere, amely maradéktalanul nem képezhető le egy másik nyelvben. A

Az interkulturális találkozási helyzetben a résztvevők kulturális és nyelvi normái egymásnak feszülnek, ami a felek között létrejövő kommunikáció tartalmát, a közlésfolyamat érthetőségét, vagy a kontaktus során létrejövő viselkedésmódot egyaránt befolyásolja, ezért a szereplők között megfigyelhető **kulturális és nyelvi határok** igencsak meghatározó tényezők.⁸ Ez azt jelenti, hogy minden interkulturális találkozás szükségszerű következménye a saját kulturális és nyelvi határok átlépése. A kulturális, etnikai, nyelvi, nemi „határok” mind a személy- és csoportközi társadalmi kapcsolatok tagolásában, mind pedig a tudományos fogalomalkotásban fontos eszközök.⁹

A hétköznapi kommunikációban (politikai nyilvánosság, közbeszéd) a „**határ**” kifejezést sokféle összefüggésben használjuk különféle csoportok, személyek közötti viszonyok meghatározására. Ebben a formában beszélünk pl. „határon túli kisebbségekről”, „határ menti régiókról”, kisebbségi és többségi csoportok „nyelvhatáráról”.¹⁰

A „határ” tudományos fogalmát a természet- és társadalomtudományok területén eltérően értelmezik. E különböző megközelítések alapján beszélhetünk ún. „**reális**” és „**metaforikus**” **határfelfogásról**.¹¹

- A „**reális**” **határ-felfogás** a politikai, illetve a földrajzi határokat (értsd: nemzetek és országok határait) tanulmányozó tudásterületekre jellemző.¹² Ez az államok területével és a hozzájuk kapcsolódó speciális határ-tapasztalatokkal és határátlépésekkel foglalkozik.¹³

19. század utolsó harmadában kibontakozó antropológia kulturális relativista szemlélete (lásd részletesen 1. fejezet) az idegen kultúrák megértésében felértékelte a nyelv ismeretének jelentőségét. A modern antropológiában a „másik” nyelv alapos és értő ismerete a kultúra megértésének feltétele. Az interkulturális találkozási helyzetekben mindig mérlegelni kell, hogy a beszélőközösségekben résztvevő szereplők két nyelvi világot képviselnek.

⁸ A határ fogalmát itt nyilván átvitt értelemben kell értenünk. Azt a képzeletbeli „határvonalat” jelöli, amelyen belül az adott kultúrában bennélő és nyelvben önmagát felmutató személy vagy közösség hiteles megnyilatkozásokra képes.

⁹ Vö.: Hofer Tamás: Szempontok a határok történeti-etnográfiai értelmezéséhez. In: Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004. 17-21.

¹⁰ A nyelvhatár legmarkánsabban érzékelhető az úgynevezett nyelvshiget esetében, ahol a többségi nyelvhasználat roppant élesen jelöli ki az eltérő nyelvhasználat földrajzi terét. A kérdéssel kapcsolatban lásd: Benő Attila–Szilágyi N. Sándor (szerk.): Nyelvi közösségek – nyelvi jogok. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 3. Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár, 2006.

¹¹ Donnan, H.–Wilson, T. M. 2002. Határok és antropológia Európában. Replika, (13) 47–48: 117–131.

¹² Reális határfelfogást használt például a földrajz, ahol a „határ” sokat vizsgált fizikai térfelosztási eszköz. A földrajzon belül többnyire elválasztó vonalat, végpontot, valaminek a kiterjedését jelölő kifejezés. Ilyés Zoltán: A határfogalom változó tartalmai a geográfiától az empirikus kultúrakutatásig. 9-15. In: Kovács – Ostvát – Szarka (szerk.): Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 9.

¹³ A kérdéssel foglalkozó elméleti munkák arra hívják fel a figyelmet, hogy a nemzetállamok fizikai határainak jelentősége napjainkban a társadalmi kapcsolatok meghatározása tekintetében fokozatosan csökkennek. Az egyén magánjellegű társadalmi tere ugyanis olyan globális kiterjedésű hálózatokon (pl. telefon, internet stb.) keresztül szerveződik, amely nemcsak hogy túlterjed, de bizonyos értelemben meg is „semmisíti” a nemzetállam merev jogi-politikai határait. Jacques Derrida megfogalmazásában: „Ma tehát, hála a telefonnak, a faxnak, az e-mailnek és az internetnek stb., ez a magánjellegű társadalmiság hajlik arra, hogy a fény sebességével kiterjessze antennáit a nemzetállam határain kívülre. Tehát az Állam, egyszerre kisebb, gyengébb, mint ezek a nem állami, magánjellegű, infra- és szupraetatikus hatalmak, a klasszikus Állam – vagy a klasszikus Államok kooperációja – hihetetlen erőfeszítéseket tesz, hogy ismét átfogja, felügyelje, korlátozza és újra megragadja azt, ami maximális sebességgel távolodik tőle.” Derrida, Jacques: Az idegen kérdése: az idegentől jött. 11-29. In: Biczó Gábor (szerk.): Az idegen. Variációk Simmelről Derridáig. Csokonai Kiadó: Debrecen, 2004. 25. A téma különösen érdekes a magyar-román államiság határtapasztalatának összefüggésében. A Ceausescu diktatúra időszakában, a 80-as évek végén a magyar-román államhatár szinte átjárhatatlan „vasfüggöny” volt. A román határőrök tűzparancsot kaptak és éles lőszerrel járőröztek a két állam határán, és a törvényes határátlépés is nehézkes és kellemetlen élmény volt. Ehhez képest

- Az ún. „**metaforikus**” **határfelfogás** a társadalmi, illetve kulturális jelenségek térbeliségének problémájára fókuszál; az egyes személyek- és/vagy csoportok világait elválasztó, illetve összekötő kulturális határokat, társadalmi határokat vizsgálja.¹⁴

Ez a két „határ” - az államok politikai-jogi térbelisége, illetve a csoport tagjait jellemző kulturális törésvonalak - egymással összefüggő problémák. A „reális” és „metaforikus” határok kérdései nem választhatóak élesen el egymástól.

A „reális” és „metaforikus” határ fogalmi a magyar-román interkulturális kapcsolatokban is lehetővé teszik a csoportok közötti viszonyok jellemzését. Az interkulturális kapcsolatokban szerepet játszó határok jelentőségét a továbbiakban két összefüggésben vizsgáljuk:

4.1.1 A határoknak a hétköznapi lokális szintekre kifejtett hatása

Az interkulturális helyzetekben a határok a **hétköznapi társadalmi kapcsolatokat** meghatározó tényezők. A politikai-adminisztratív határok Közép Európában többnyire nemzeti kultúrákat elválasztó államhatárok. Ezek a határ két oldalán élők vagy a **határzónába**¹⁵ belépő látogatók szempontjából a hétköznapi cselekvést meghatározó erővel bírnak. Magyarán, a fizikai határok a lokális társadalmak működésére közvetlenül befolyást gyakorló külső tényezők.

Kiváló példa erre a román-magyar államhatár vidéke (pl. Szatmár és Bihar megye peremterülete),¹⁶ ahol a határ két oldalán élők egyidejűleg több helyzetben is képesek érvényesülni. Gondoljunk az ingázó életformájú munkaerőmigránsokra, vagy a „határhoz” kötődő olyan tevékenységekre, mint a csempészet, a csencselés, a piacozás, amelyek ezekben a térségekben sajátos életvitel kialakulását eredményezték.¹⁷

A határhoz kötődő életformák előnyt jelenthetnek az interkulturális helyzetekben, hisz az ebben érintettek többnyelvűsége, magas fokú mobilitása, többszörös kulturális kompetenciája a másik kultúrával kapcsolatos tapasztalatok forrásai. Ám megfordítva is igaz, a helyben élők számára a határvidék sajátos viszonyai hátrányokkal is járhatnak. Az „idegenek” megjelenése, a fizikai találkozás más nyelvű és szokású emberekkel erősítheti az előítéleteket, a sztereotípiákat, a megbélyegzés – például a „lerománózás”¹⁸ – színhelyeivé válhatnak.

jelenleg a két EU tagállam közötti határ egyre inkább névleges és 2012-től, amikor Románia is csatlakozik a schengeni övezethez, megszűnik a határellenőrzés.

¹⁴ A metaforikus határfelfogás az interkulturális találkozási helyzetek megértésében fontos szempont. Ebben az értelemben határok mindazon helyek, ahol – bárhol is legyenek – a másságukat feladni nem kívánó különböző kultúrák kerülnek kölcsönhatásba. Az interkulturális érintkezés lényege, hogy a felek két egymás-mellé rendelt kulturális világ képviselői. Ilyés Zoltán: A határfogalom változó tartalmi geográfiától az empirikus kultúrákutatóig

¹⁵ A zóna a kultúratudományokba a múlt század elején a földrajztudományból bekerült fogalom, jelentése: övezet, sáv. A kutatók ugyanis elkezdtek vizsgálni azt, hogy a kultúrákat elválasztó határok nem jelentenek éles átmenetet. Ennek oka, hogy az egymás mellett élő kultúrák érintkeznek egymással és hatást gyakorolnak egymásra, ami abban nyilvánul meg, hogy bizonyos szokásokat, jellemvonásokat átvesznek. Jól látható ez például a magyar-román határ két oldalán élők esetében ahol az életmód és a szokások sok hasonlóságot mutatnak.

¹⁶ A több mint 21 milliós Románia alig több mint 1,4 millió magyar nemzetiségű lakójának 28% a határ menti övezetben Temes, Arad, Bihar és Szatmár megyékben él.

¹⁷ Lényeges következmény, hogy a határvidékeken a hozzáállás az állam törvényeihez sajátos. Ennek oka, hogy a jogi szabályokat az állam rendszerint nem szabhatja az átmeneti zónákhoz. A határvidékeken a kulturális és gazdasági gyakorlatot sajátos szabályok mentén szervezik.

¹⁸ Az Erdélyből Magyarországra látogató magyarok stigmatizálásának („lerománózásának”) konfliktusairól szemléletes áttekintést ad: Feischmidt Margit: A határ és a román stigma. 43-58. In: Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás kérdésköréből. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2004. 56. A sztereotípiák és stigma fogalmával kapcsolatban lásd 3. fejezet!

Nyilvánvaló, hogy az államhatárok két oldalán élő csoportok az integráló (rokonság, kulturális, gazdasági) kapcsolathálózatok fenntartására törekednek.¹⁹ Lényeges megjegyezni azonban, hogy az anyaországi és a romániai magyar közösségek társadalmi-gazdasági kapcsolatai a kommunista diktatúra éveiben gyengültek, majd a rendszerváltást követően lassan újrászerveződtek.

A trianoni államhatár²⁰ az egykor történetileg egységes régió természetes gazdasági és társadalmi kapcsolathálózatát felszámolta, és a Magyarországon valamint Romániában élő határ menti népességet az államok eltérő fejlődéspályájából következően eltérő körülmények közé kényszerítette: a fogyasztási minták, a gazdasági gyakorlatok, a világnép eltérően alakult még a történelmileg legszorosabban egymásra utalt határtérségek esetében is. Ezzel szemben, manapság az EU keretei között fejlődő határvidéki kapcsolatok az interkulturális együttműködés tudatos újjáépítését teszik lehetővé. Érthető tehát, ha a térségben az interkulturális párbeszéd és a két szomszédos kultúra egymás iránti nyitottsága gyakorlati és gazdasági jelentőségű témává nőtte ki magát.

4.1.2 A határoknak az etnikai-nemzeti identitás színtereire kifejtett hatása

A határok azonban nem csak konkrét fizikai tényezőként hatnak az interkulturális helyzetekre. Az **etnikai-politikai identitásépítés** szintjén a határ a nemzeti érdekek ütközési tere. A területi sérthetlenség a nemzetállami eszme alapvető eleme. Nem véletlen, hogy a „határ” kérdése az anyaország és Románia viszonyában kitüntetett jelentőségű politikai téma.

A „határok”, és határvidéket jelölő helyek (határkövek, romépületek, vámépületek, katonai létesítmények) szimbólumokká válnak, „beépülnek a nemzeti emlékezetbe, misztifikálódnak, mozgósító, szervező erejük erősödik.” Kiváló példa erre a Magyarországról Romániába irányuló turizmus egyik jelentős célpontja a „gyimesi ezeréves határ”.²¹

Akármennyire is fontos a „határ” kérdésének problematikája a mai interkulturális kutatásokban látnunk kell, hogy az etnikai, a vallási vagy a nyelvi érintkezést nem merev választóvonalak jellemzik. Ez az oka, hogy a korábbiakban a határral kapcsolatban már említett zóna (zonalitás) kérdése egyre jelentősebb szerepet kap a csoport és személyközi interkulturális

¹⁹ Az efféle kapcsolathálózatok olykor a csoportok közötti szimbolikus, etnikus határokat is feloldják. A témával kapcsolatos kulturális antropológiai kutatások bizonyítják, hogy az állam politikai-adminisztratív határai különleges magatartásokat hívnak életre, melynek lényege, hogy a határt, az érintettek hétköznapi gazdasági érdekeit veszélyeztető akadályt le kell győzni. Ezzel magyarázható, hogy magyarok és románok a közös célok mentén együttműködnek és ekkor figyelmen kívül hagyják a kulturális különbségeket. A magyar-román interkulturális helyzetek-e különös példáit a vendégmunkáslét pontosan tükrözi. Lásd: Feischmidt Margit: *i.m.* 56-57.; Pulay Gergő: A vendégmunka, mint életforma – széki építőmunkások Budapesten. In: Feischmidt Margit (szerk.): Erdély(de)konstrukciók. Tanulmányok. Néprajzi Múzeum - PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest - Pécs, 2005. 143-162.

²⁰ Lásd 7. fejezet!

²¹ Gyimes a Keleti-Kárpátokban a Tatros patak völgyében található és a 18. században a Székelyföldről kivándorolt, archaikus hegyvidéki gazdálkodó életmódot folytató magyar nyelvű katolikus közösség népesítette be. Ma az Erdélybe irányuló magyarországi turizmus kedvelt célpontja. Az ezeréves határ az egykori Magyar Királyság keleti határpontja a Tatros patak völgyében. A Magyarországról először érkező látogatót megdöbbeníti, hogy a mai országhatár elhagyását követően tíz óra autózással éri el a történelmi határt. 1941 és 1944 között Észak-Erdélyt és benne Gyimeset az úgynevezett I. Bécsi döntés keretében visszacsatolták Magyarországhoz. Az ekkor felépített határorrház, az utolsó vasúti indóház Moldva előtt, valamint az épület mellett megmaradt háborús betonbunker ma helytörténeti kiállításnak ad helyet. Az utóbbi években az ezeréves határ látogatása a pünkösdi síksomlyói ünnep alkalmával valóságos tömegrendezvény. Ekkor magyarországi turisták ezrei, sokan a Budapest-Keleti pályaudvarról induló közvetlen emlékvonattal jutnak el Gyimesbe. Itt emlékbeszédek hangzanak el, egyházi méltóságok és magyar nemzetiségű erdélyi politikai tisztviselők szólnak meg. Az egykori határ meglátogatása, a hely szimbolikus jelentősége a magyar nemzeti összetartozás kinyilvánításának szentelt ritualizált kulturális esemény. Lásd részletesen Ilyés Zoltán: A gyimesi „ezer éves határ” olvasatai. In: Feischmidt Margit: Erdély(de)konstrukciók. Tanulmányok. Néprajzi Múzeum - PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Budapest - Pécs, 2005. 35-50

viszonyok elemzésében: a **kulturális kontaktóna**, és az **interferenciazóna** fogalmai kerülnek előtérbe. Kulturális kontaktónának²² azokat a területi, csoportközi és nyelvi kapcsolatok során kialakuló átmeneti sávokat nevezzük, amelyekben a felek érintkezésük során különálló tereket („zónákat”) hoznak létre.²³

Lényeges tehát, hogy a magyar-román interkulturális alaphelyzetek, és az egyes találkozási helyzetek sokszor nem jellemezhetők szilárd határokkal rendelkező kultúrák kölcsönhatásaként. A téma jelentőségét fokozza az intrakulturális (belső-kulturális) határ fogalmának kérdése.

4.2 Intrakulturális határok

Az intrakulturális határ fogalma szörnyű hangzásával ellentétben egyértelmű jelentéssel bír. Bármely kultúra, amelyet a kultúra kifejezéssel megnevezünk – nemzet, falu, régió vagy munkás, paraszti, ifjúsági – a fogalom természetéből következően roppant különböző jelenségeket von közös nevező alá és jelöli ki egyúttal az adott kultúrához tartozó jelenségek külső határait. Az **intrakulturális határ**²⁴ fogalmával jelölt kulturális egység a kultúra belső „törésvonalait”, a kulturális egység alkotóelemei közötti határvonalakat jelöli. Ebben az összefüggésben azt is mondhatjuk, hogy minden intrakulturális határ valójában egy „részkultúra” külső határait jelöli. Ez a romániai magyar kultúra esetében földrajzi²⁵ és történelmi adottságait figyelembe véve többszörösen rétegzett és kereszteződő hálózatokat jelent. Például klasszikus jobbágyfalvak mellett (Mezőség) megtalálhatók kiváltságos, szabadalmas települések (Székelyföld, Hétfalu²⁶); kismemesi alapítású falvak (Hunyad²⁷), iparos társadalmi bázissal (Torockó), és városi parasztpolgársággal rendelkező (Kolozsvár - Hóstát) térségek is.

²² Kulturális kontaktónának azokat a területi, csoportközi és nyelvi kapcsolatok során kialakuló átmeneti sávokat nevezzük, amelyekben a felek érintkezésük során különálló tereket („zónákat”) hoznak létre.

²³ Az olyan vegyes (román-magyar) etnikai összetételű települések, mint Várafenes, Biharószeg példái annak, hogy a nemzetiségek a hétköznapi etnikai összetűzések megoldására egy területileg is elkülöníthető „kontaktónát” használnak, amely a csoportok közötti feszültségek levezető közegeként működik. A románok és magyarok között húzódó éles etnikai kontaktónákat, köztes, ún. ütközőzónák (pufferek) tagolják. A nevezett településeken ilyen szerepet tölt be a baptista gyülekezet. A baptisták a román ortodoxok és a református magyarok közé beékelődő, felekezetiileg elkülönült kis vallási közösség, melynek egyensúlyi, konfliktus-kiegyenlítő szerepe van. A kérdést behatóan tárgyalja: Keményfi Róbert: Szemben álló kultúrák, térbeli határok, kontaktónák. Korunk, 16. évf. 8. sz., 2005. 42-48. Bodó Csanád: A magyar nyelvi vitalitás területisége Moldvában. In: ZELLIGER ERZSÉBET (szerk.): Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Él!nyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 2007. 228. sz. 123–142.

²⁴ Intrakulturális határ valamely kulturális egységet alkotó elemek közötti belső határok általános megnevezésére szolgáló fogalom. Például a magyar nyelv kulturális határain belül húzódó nyelvjárás-határok intrakulturális határok.

²⁵ Az erdélyi magyarság földrajzi tagoltság tekintetében három nagyobb sávra osztható:

a) A nyugati határsávban kompakt tömbben élő magyar nyelvű csoportokra. (Szatmár, Bihar megyékben, valamint Szilágy megye)

b) Arad, Temes és Krassó-Szörény megye vegyes etnikai összetételű csoportjaira (román, sváb és más társ-nemzetiségek),

c) A központi megyékben (Szilágyság egy részében, Máramarosban, a régi Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs, Torda, Küküllő, Fehér, Hunyad valamint az egykori szász Királyföld helyén) vegyes etnikai összetételű csoportjaira. A nyelvszigetben élő magyarság központja Kolozsvár.

²⁶ A Barcaság DK-i szegletében (Erdélyben), Brassótól K-re a Kárpátok lábánál fekvő hét település együttes neve. A Brassóhoz közelebb eső *Négyfalu* (Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu) ma már teljesen összeépült és Szecsle (románul Sacele) néven várost alkot. A távolabbi *Háromfalu* (Tatrang, Zajzon, Pürkeréc) különálló település. A Hétfalu népessége többségében magyar, kisebb részben román. A magyarokat a szomszédos székelyek → hétfalusi csángóknak nevezik.

²⁷ Hunyad megye (románul Hunedoara) Románia nyugati részén helyezkedik el, Erdélyben. Székhelye Déva (77 259 lakos).

Az egyes régiók belső társadalmi, kulturális változatosságát a vallási-felekezeti sokféleség tovább árnyalja. A magyar református, unitus, római katolikus felekezetek az etnikailag összefüggő területeken belül is változatos, mozaikszerű mintázatokba szerveződnek.

4.3 A magyar-román határvidék kialakulása

A magyar-román határvidék lokális társadalmi közösségeinek általános jellemzése az első pillantásra is nehéz feladat. Lévén, a nevezett „régió” két Európai Unió tagállam politikai határvidékét illető meghatározás, melynek történeti előzményei bizonytalanok, természetföldrajzi alapjai nem azonosíthatóak.²⁸ A határvidék keletkezése szigorú értelemben az I. világháborút követő határmódosításokhoz köthető esemény, mikor is Erdély valamint a Partium a Román- királysághoz csatolásával rögzítésre kerültek a mai államhatárok. Az 1941-1944. közti időszakról eltekintve, mikor a II. bécsi döntés értelmében Észak-Erdély Magyarországhoz tartozott, az államhatár gazdasági és társadalomtörténeti gyökereit mérlegelve homogén, ám etnikailag vegyes lakosságú területeket szelt ketté. Míg a Monarchia korában a térség szerves egységet alkotott környezetével, az Alföld-nagytáj természetes részét képezte, addig a mesterséges államhatárok az évszázadok során kialakult természetes társadalmi és gazdasági kapcsolatviszonyokat egy csapásra érvénytelenítették. A határvidék mindkét állam – Magyarország és Románia – esetében periféria.

Az I. világháborútól gyakorlatilag az 1990-es politikai rendszerváltásig az úgynevezett határvidék települései, a térségben található néhány iparosodott vagy adminisztratív regionális jelentőségű urbanizációs centrumtól eltekintve halmozottan hátrányos helyzetű övezetnek számított.²⁹

A helyzet az Európai Unió integrációs folyamatainak köszönhetően fokozatosan változott meg.³⁰ A határok átjárhatósága, a két ország politikai és gazdasági közeledése, valamint a közös érdekek felismerése mentén szerveződő kapcsolatrendszer jellemzője, hogy alapvető változásokat hozott a perifériális határvidék lokális társadalmainak életében.

4.4 Magyar-román határvidék települései

Az úgynevezett határvidék Magyarország esetében négy megyét ölel fel, ezek északról déli irányba a következők: Szabolcs-Szatmár-Bereg, Hajdú-Bihar, Békés, Csongrád. A határvidék Románia esetében szintén négy megyét foglal magába: Szatmár (Satu Mare), Bihar (Bihor), Arad, Temes (Timiș). A nevezett megyék teljes területe természetesen egyik ország esetében sem tekinthető egészében a határvidéknek. A fogalom a politikai államhatártól nyugati illetve keleti irányba kiterjedő hozzávetőlegesen 30-40 kilométeres sávot, vagy zónát jelöli.

²⁸ Régió fogalma világos fizikai határokkal rendelkező földrajzi helyet jelöl, ami esetünkben nem teljesülő feltétel. A határvidék régióként történő meghatározása világosan utal arra, hogy itt a fogalmat a magyar-román államhatár övezetének egészére kiterjesztett jelentéstartalommal használjuk.

²⁹ Az urbanizációs centrum kifejezés a társadalmi tér arra a manapság már kevésbé korszerű személetű felosztására utal, mely szerint a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés központjai (centrum) egybeesik a városiasodási folyamatok sűrűsödésének helyével. Ezzel szemben a vidék és ennek legjellemzőbb településformája a falu, a centrumhoz viszonyítva olyan periféria, amely kevésbé jellemezhető fejlődéssel, sőt az ezzel szemben ható visszahúzó – konzervatív - társadalmi folyamatok működésének fő színtere. A centrum és periféria meghatározás a határvidék városainak és falusias településformáinak viszonyát csak az 1990-es politikai rendszerváltásig jellemzi hitelesen.

³⁰ Magyarország 2004-ben, Románia 2007-ben csatlakozott az Európai Unióhoz.

A határvidék terminus egyidejűleg jelenti az ország központi területeihez képest perifériális léthelyzetet, illetve utal a szomszédos állam hasonló adottságú térségével kapcsolatos speciális viszonyokra.

A magyar-román határvidék a fenti megközelítés nyomán jól jellemezhető szintér.

a. Mindkét ország esetében néhány nagyobb várostól eltekintve vidékies, kis és közepes, elsősorban agrártelepülések alkotják. A nagyobb határvidéki urbanizációs centrumok Magyarország esetében északról déli irányba haladva a következők: Mátészalka, Debrecen, Békéscsaba, Szeged.³¹ Románia esetében ugyancsak négy központ figyelemreméltó: Szatmárnémeti (Satu Mare), Nagyvárad (Oradea), Arad, Temesvár (Timișoara). A határvidék urbanizációs centrumai a magyar-román relációban regionális település-párok – erőterengelyeket – alkotnak, amelyek fokozatosan fejlődnek az ezredfordulót követő gazdasági és kulturális együttműködés természetes színtereivé.³²

b. A határvidék mindkét ország esetében közlekedési folyosókkal tagolt, amelyek mentén fekvő települések társadalmi, gazdasági adottságaira a forgalmi helyzetből következő fizikai kitettség erős hatást gyakorol.³³ A kelet-nyugat irányú közlekedési folyosók történelmileg kialakult kereskedelmi útvonalak mentén fejlődtek ki és a határvidéket mozaikosan tagolják. Az urbanizációs centrumok és a közlekedési folyosók mellett található „jó” forgalmi helyzetű településektől eltekintve a határvidék többségében elszigetelt, zárványszerű lokális társadalmakból áll.

c. A határvidék lokális társadalmi kialakulásuk szempontjából két alapvető típusba sorolhatóak:

- szerves történeti fejlődésfolyamat eredményeként keletkezett település: ezek a Hódoltság megszűnését követően, a 18. század folyamán kialakult népességviszonyokkal jellemezhető falvak – például az Érmellék határ közeli községei – és városok.

- az első világháborút követően a telepítési politika következményként változó népességű falvak: ez Magyarország esetében kisebb jelentőségű, és elsősorban a mezőgazdasági munkaerő termelőüzemek környékére irányítását jelentette. Ilyen település például a Mezőgyán községhez tartozó Nagygyanté (Békés-megye). Románia esetében a két világháború között az etnikai arányok megváltoztatását célzó telepítési politika jelentősebb beavatkozás volt a határvidék természetesen kialakult népesedési viszonyaira. Például a szatmár-megyei Börvelyhez tartozó román Lucăceni más régióból származó lakossága számára egy új falut építettek fel.

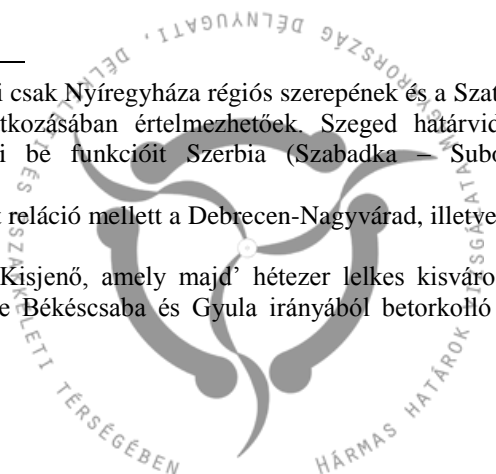
4.5 Magyar-román határvidék kistájai

A határvidéken való tájékozódás szempontjából fontos a politikai államhatáron átnyúló kistájak alapvető jellemvonásainak megismerése. Különösen azért, mivel földrajzi értelemben ugyan az egész térség az Alföld-nagytájhoz tartozik, ám ezen belül a kistájak történeti, népesedési, gazdasági mutatóik alapján rendkívül változatosnak mutatózó egységeket képeznek. A térség társadalmi és kulturális értelemben vett mozaikszerűsége a határvidék kistájainak megismerésén keresztül jól megragadható.

³¹ Mátészalka határvidék-funkciói csak Nyíregyháza régiós szerepének és a Szatmárnémetivel (Satu Mare) alkotott erőterengely vonatkozásában értelmezhetőek. Szeged határvidék szerepe kettős, amennyiben párhuzamosan tölti be funkcióit Szerbia (Szabadka – Subotica) és Románia (Timișoara) vonatkozásában.

³² A 9. lábjegyzetben nevezett két reláció mellett a Debrecen-Nagyvárad, illetve a Békéscsaba-Arad viszonylatról van szó.

³³ Jó példa erre az arad-megyei Kisjenő, amely majd' hétezer lelkes kisváros, és a Nagyvárad-Temesvár főút, valamint az ebbe Békéscsaba és Gyula irányából betorkolló főút találkozásánál fekszik.

Szatmári-síkság

A kistáj a Tisza, a Szamos és a Kraszna folyók határvidéki térségén elterülő síkság. Nagyobb részt Szatmárnémeti központtal Románia területét öleli fel. Délről az egykori Ecsedi-láp, míg nyugatra a Nyírség dombvidéke, keletre pedig a Bükk vonulatai képezik természetes határvonalát. A kistáj kifejezetten aprófalvas, korábban nehezen megközelíthető, elzárt övezet volt. A kedvezőtlen forgalmi adottságok kiváló alapot teremtettek a helyi, a településenként jellegzetes és rendkívül gazdag hagyományvilág fennmaradásához. Az utóbbi években a fokozódó turisztikai érdeklődés erősítette a térségben zajló folklorizációs folyamatokat.³⁴ A saját kulturális értékek gazdasági erőforrásként történő kiaknázása a lokális identitás erősödését és ezzel az elvándorlás lassulását idézte elő. Ugyanakkor a kistáj lokális társadalmainak fejlődése szempontjából kiemelkedő jelentőségű kérdés a térségben, elsősorban falusi környezetbe élő cigány népesség felzárkóztatása és integrációja.

Nyírség

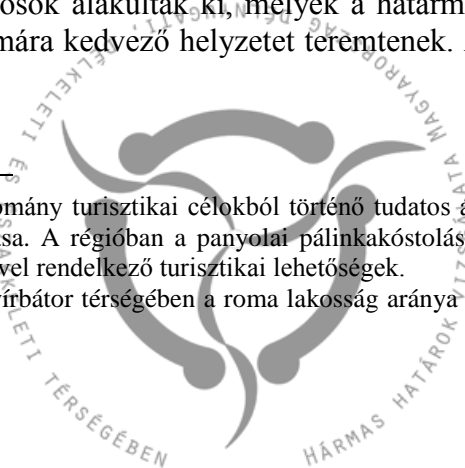
A Nyírség jellegzetes kistáj, mely teljes egészében a határvidék magyarországi oldalán húzódik. Természetes határai: nyugaton a Hortobágy, délen a Hajdúság, keleten az Érmellék, míg északon a Szatmári-síkság. A homokdombokkal tagolt Nyírség valamelyest kiemelkedik a Tiszántúl síkjából. Természetes központja Baktalóránháza, igaz Nyíregyháza régiós szerepe és jó megközelíthetősége miatt a vidék meghatározó jelentőségű városa. A néprajzi tájegységként is ismert Nyírség számos közepes községet és kisvárost ölel fel, ami különbséget mutat a Szatmári-síkság településszerkezetével összehasonlítva. Nagykálló, Nyírbátor, Máriapócs, Nagyecsed mellett bőven találhatunk apróbb falvakat is a kistájon, ugyanakkor a relatíve nagyobb települések elérhetősége eleve kedvezőbb forgalmi helyzetet jelent. A Nyírség turisztikai vonzereje – Nyírbátor és Máriapócs kivételével – szerényebb, akárcsak a lokális hagyomány erőforrásképző hatása. A kistáj közeljövőjének legnagyobb kérdése a roma népesség, az egész határvidéket figyelembe véve is, feltűnő sűrűsödéséből következő gyakorlati társadalompolitikai feladatok sokasága.³⁵

Érmellék

Az Érmellék a határvidék – egy Pocsaj melletti beszögelléstől eltekintve - Romániában található kistája. A kistáj elnevezését a több millió évvel ezelőtt kialakult Ér-völgyéről kapta. Határai markánsak: északról a Szatmári-síkság, keletről a Szilágyság, nyugaton a Nyírség, míg délen a Berettyó. Az Érmellék a határvidék etnikai közösségeinek tipikus együttélési színtere. A magyar, román, sváb közösségek mellett a lokális társadalmak többségében roma közösségek is élnek. Az Érmellék jó mezőgazdasági adottságokkal rendelkezik, ám a határvidék marginális övezetei közé tartozik, ezért sok gazdasági értelemben elmaradott helyzetű települést találhatunk. Ugyanakkor, a kistáj sokat profitált a politikai rendszerváltást követő határnyitásból, mivel így új helyi jelentőségű közlekedési folyosók alakultak ki, melyek a határmente előnyeit kihasználni képes gazdasági vállalkozások számára kedvező helyzetet teremtettek. Az Érmellék esetében jellemző,

³⁴ A folklorizáció egy helyi hagyomány turisztikai célokból történő tudatos ápolása, majd gazdasági erőforrásként megvalósított módszeres kiaknázása. A régióban a panyolai pálinkakóstolás vagy a csengeri almavirág találkozó széles körben ismert nagy vonzerővel rendelkező turisztikai lehetőségek.

³⁵ Tiszalök, Vásárosnamény és Nyírbátor térségében a roma lakosság aránya az össznépességhez képest 30% felett van.

hogyan az új átkelők a turizmus fejlődésére csekély hatást gyakorolnak.³⁶ A kistáj természetes központja Nagykároly.

Hajdúság

A Hajdúság a határvidék kiemelkedően fontos kistája, amely teljes egészében Magyarországon fekszik. A Debrecen regionális fejlődési centrumhoz tartozó kistáj határai: nyugatról a Hortobágy, északról a Nyírség, keletről az Érmellék, míg délről Nagyvárad központtal a Körös-vidék. A Hajdúság településszerkezetére az egykori hajdúvárosokból kialakult modernizálódó mezővárosok – Hajdúszoboszló, Hajdúnánás, Hajdúböszörmény, Berettyóújfalu -, kistérségi funkciójú alközpontok és az ezek vonzáskörzetéhez tartozó viszonylag nagyobb lélekszámú települések tartoznak. A fejlett turizmussal rendelkező kistáj alapvetően jó közlekedési adottságokkal jellemezhető. Ugyanakkor a közvetlen határvidék települései, Debrecen közelsége ellenére és a térség más körzeteihez viszonyítva, meglehetősen elszigeteltek maradtak.

Körös-vidék

A Körös-vidék a magyar-román határvidék egyik legnagyobb kiterjedésű kistája. A három Körös – Sebes-Körös, Fekete-Körös és Fehér-Körös – folyásvidékén elterülő kistáj többnyire síkság, bár keleti peremvidéke az Erdélyi-szigethegység vonulatai előtt kialakult dombsági környezetet is magába foglalja. A Körös-vidék Magyarország és Románia közös határvidéki kistája. Természetes központja Nagyvárad, amely különösen az ezredfordulót követően alakított ki intenzív kapcsolatokat a Bihar-Bihar régió keretei között Debrecennel. A kistáj határai: északról az Érmellék és a Hajdúság, keletről az Erdélyi-szigethegység vonulatai, délről a Bánát határát képező Maros, míg nyugatról a Körös-Maros köze és a Nagyikunság. A kistáj változatos településszerkezettel rendelkezik, melynek a Magyarországra eső térségében jellemző a szórt tanyás településszerkezet. Akárcsak az Érmellék esetében, itt is gyakori a különböző etnikai közösségek érintkezése és együttélése. Magyarok, románok, szlovákok és a határvidék északi övezetéhez képest kisebb számban romák alkotják a falvak népességét.

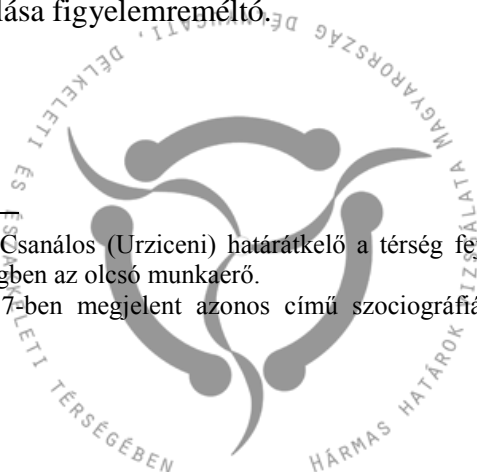
Körös-Maros köze, a Viharsarok

A két közkeletű megnevezés nem fedi egymást pontosan. Míg a Viharsarok 1937-ben keletkezett és Békés- valamint Csongrád-megye a két folyó közé eső térségét jelöli, addig a Körös-Maros köze megnevezés a határvidék Romániába is átnyúló kistáját illeti.³⁷ A térség két természetes központja Békéscsaba és Arad. Természetföldrajzi határi világosak: délről a Maros, nyugatról a Tisza, északról a Körös és a Fehér-Körös, míg keletről a Zarándi-hegység. A kistáj elsősorban mezőgazdasági művelésre alkalmas jó termőtalajjal rendelkező síkság. Településszerkezete változatos, hisz a két említett nagyobb város mellett kisebb városok sokasága – Makó, Békés, Gyula, Hódmezővásárhely, Orosháza, Kürtös -, illetve jellegzetes tanyavidék keveréke. Turizmusa viszonylag fejlett, a térségben élő szlovák kisebbségi közösségek – például Tótkomlós - hagyományápolása figyelemreméltó.

Bánság

³⁶ Tipikus példa erre a Vállaj – Csanálos (Urziceni) határátkelő a térség fejlődésére gyakorolt lokális hatása. A legfontosabb versenylőny a térségben az olcsó munkaerő.

³⁷ A Viharsarok Féja Géza 1937-ben megjelent azonos című szociográfiája nyomán elterjedt megnevezés.

A Bánság különleges határvidéki kistáj, mivel három országba átnyúló történetileg kialakult egységet képez. A legkisebb területtel a Bánságból a Maros és Tisza torkolatától délre elterülő Torontál révén Magyarország részesül. Szerbiában, valamint a kistáj természetes központját képező Temesvár révén Romániában fekszik a Bánság területének 95%-a. A kistáj természetes határai egyértelműek: nyugatról a Tisza, északról a Maros, keleten a Ruszka-havas, míg délen a Temes és a Cserna folyók völgye. A térség településszerkezete változatos és népessége etnikailag rendkívül sokszínű. Magyarok, szerbek, románok, bánáti svábok – ezek a kivándorlási folyamatok miatt rendkívül megfogyatkozott számban – bolgárok, csehek és más kisebb etnikai szórványok sokasága képezi a Bánság népességét. A romániai Bánság (Bánát) manapság dinamikusan fejlődő térség, ami a határvidék településeire is rányomja a bélyegét.

A magyar-román határvidék kistájainak rövid bemutatása bizonyítja, hogy a térségben munkát vállaló hitelezéssel foglalkozó szakembereknek elengedhetetlen az alapvető szociokulturális viszonyok differenciált értékelése és értelmezése.

Összefoglalás:

Az interkulturális találkozási helyzetek a **„saját” határok átlépésével járnak**. A kulturális, etnikai, nyelvi, nemi „határok” kérdése ezért mind a személy- és csoportközi társadalmi kapcsolatok tagolásában, mind pedig a tudományos fogalomalkotásban fontos eszközök.

A „határ” tudományos fogalmának eltérő megközelítései vannak. Ezek alapján megkülönböztethetünk ún. „reális” és „metaforikus” határfelfogásokat.

A **„reális” határ-felfogás** a politikai, illetve a földrajzi határokat (értsd: nemzetek és országok határait) tanulmányozó tudásterületekre jellemző. Ez az államok területével és a hozzájuk kapcsolódó speciális határ-tapasztalatokkal és határátlépésekkel foglalkozik

Az ún. **„metaforikus” határfelfogás** a társadalmi, illetve kulturális jelenségek térbeliségének problémájára fókuszál; az egyes személyek- és/vagy csoportok világait elválasztó, illetve összekötő kulturális határokat, társadalmi határokat vizsgálja

A „határ” közvetlenül meghatározza: a) a **hétköznapi társadalmi kapcsolatait**, és b) az **etnikai-nemzeti identitás színtereit**.

a) a fizikai határok (pl. országhatár) a hétköznapi társadalmi kapcsolatokat közvetlenül befolyásoló tényezők. A határhoz kötött életforma **előnyei**: a többnyelvűség, mobilitás, többszörös kulturális kompetencia; a határrégióban élés **hátrányai**: az előítélet, a sztereotípiák, az etnikus megbélyegzés.

b) A „határok” az etnikai-politikai identitásépítésben gyakran a nemzeti érdekek kifejezésének ütközési tere. Az identitáspolitikai gyakorlatokban a „határok”, és határvidék (határkövek, romépületek, vámépületek, katonai létesítmények) fontos szimbólumokká válnak, a nemzeti emlékezethez tartoznak, az egyes csoportok politikai mozgósításának eszközei lehetnek (pl. „gyimesi ezeréves határ”)

A csoport és személyközi interkulturális viszonyok elemzésében a jelenlegi kutatások a „határ” merev fogalma helyett: a **kulturális kontaktzóna**, és az **interferenciázóna** fogalmait részesítik előnyben

Kérdések:

1. Mi a kulturális határok szerepe az interetnikus kapcsolatokban?
2. Határozza meg az ún. „reális” és „metaforikus” határ-felfogás fogalmát!

3. Mutassa be a „határ” különféle szinterekre gyakorolt hatásait. Válaszát román-magyar példákon illusztrálja!
4. Ismertesse a kulturális kontaktzóna, valamint az intrakulturális határ fogalmát!

Válaszok:

1. Az interkulturális találkozási helyzetek a „saját” kulturális, nyelvi határok szükségszerű átlépésével járnak. A kommunikációs partnerek természetes beszédközösségükön, illetve saját kulturális, etnikai, nyelvi kódjaikon kívüli pozíciók kialakítására kényszerülnek. Ezért mind a személy- és csoportközi társadalmi kapcsolatok, mind pedig a tudományos kutatások számára a „határ” fogalma meghatározó.

2. A „reális” határ-felfogás a politikai, illetve a földrajzi határokat (értsd: nemzetek és országok határait) tanulmányozó tudásterületekre jellemző. Ez az államok területével és a hozzájuk kapcsolódó speciális határ-tapasztalatokkal és határátlépésekkel foglalkozik

Az ún. „metaforikus” határfelfogás a társadalmi, illetve kulturális jelenségek térbeliségének problémájára fókuszál; az egyes személyek- és/vagy csoportok világait elválasztó, illetve összekötő kulturális határokat, társadalmi határokat vizsgálja

3. A „határ” két szinterre fejt ki közvetlen hatást: a hétköznapi társadalmi kapcsolatok alakulására, illetve az etnikai-nemzeti identitáspolitika beszédmódjára.

a) a fizikai határok (pl. országhatár) a hétköznapi társadalmi kapcsolatokat közvetlenül befolyásoló tényezők. Példa: a román-magyar államhatár vidéke (pl. Szatmár és Bihar megye peremterülete), ahol a határ két oldalán élők egyidejűleg több helyzetben is képesek érvényesülni (ingázó munkaerőmigránsok, a csempészet, a csenselés, a piacozás gyakorlatai)

b) A „határok” az etnikai-politikai identitásépítésben gyakran a nemzeti érdekek kifejezésének ütközési tere. Kiváló példa erre a Magyarországról Romániába irányuló turizmus egyik jelentős célpontja a „gyimesi ezeréves határ

4. A kulturális kontaktzónának azokat a területi, csoportközi és nyelvi kapcsolatok során kialakuló átmeneti sávokat nevezzük, amelyekben a felek érintkezésük során különálló tereket („zónákat”) hoznak létre. Az intrakulturális határ valamely kulturális egységet alkotó elemek közötti belső határok általános megnevezésére szolgáló fogalom. Például a magyar nyelv kulturális határin belül húzódó nyelvjáráshatárok intrakulturális határok.

4. Kultúra és nyelv határai

Sorszám	Fogalom	Meghatározás
	kód	A kód a társadalmon belüli jelentések létrehozásának, kommunikálásának és értelmezésének rendszere, ami azt jelenti, hogy társadalmi életünk minden aspektusa kódolt – minden, amit érzékelünk, megértünk. A kódnak egy korlátozottabb értelmezése szerint a kód azon szabályok rendszere, melyek a jelnek jelentést tulajdonítanak.
	kompetencia	Kompetencia fogalmának jelentése, illetékesség, jogosultság szakértelem, azon készségeknek az összessége, amelyek a cselekvőt egy meghatározott és általában speciális ismereteket követelő tevékenység végzésében hitelesítenek.
	nyelv	A nyelv jelek tagolt emberi hangok révén megvalósuló rendszerhálózata, azon elemek és szerkesztési szabályok összessége, amelyek birtokában a közösség tagjai létrehozzák és megértik a beszédet. Ennélfogva a nyelv két szempontból vizsgálható: mint elvont jelenséget, és mint (kommunikatív) cselekvést.
	beszélőközösség	Beszélőközösségnek olyan közösséget nevezünk, amelynek tagjai a beszéd létrehozására, értelmezésére szolgáló szabályok tekintetében nem különböznek egymástól, azaz legalább egy beszédforma és annak használatára vonatkozó minták ismeretében osztoznak.
	metaforikus határ	Ebben az értelemben határok mindazon helyek, ahol – bárhol is legyenek – a másságukat feladni nem kívánó különböző kultúrák kerülnek kölcsönhatásba.
	kulturális kontaktzóna	Kulturális kontaktzónának azokat a területi, csoportközi és nyelvi kapcsolatok során kialakuló átmeneti sávokat nevezzük, amelyekben a felek érintkezésük során különálló tereket („zónákat”) hoznak létre.

5. Interkulturális konfliktusok és együttélési stratégiák

A fejezet témája:

A személy- és csoportközi szociokulturális³⁸ kapcsolat kialakulását meghatározza a kommunikációs helyzetek hierarchikus jellege – a szereplők, a „befogadó” és az „idegen” kultúra alá-, fölé- vagy mellérendeltségi viszonya- valamint az interakciót³⁹kísérő előzetes beállítódások – kulturális hagyomány, előítéletek - a „másik” kultúráról alkotott képzetek. Ebben a fejezetben ezért az interkulturális találkozási helyzetek kialakulásának körülményeire és következményeire irányítjuk a figyelmet. Az interkulturális közlésfolyamat kialakulásához kapcsolódó tényezőket és az ebből származó konfliktusok lehetőségét vesszük számba.

A fejezet kulcsfogalmai:interkulturális kapcsolat, kulturális megosztottság, aszimmetrikus kommunikációs alaphelyzet, sztereotípa, internalizáció, etnopolitikai konfliktus, interkulturális konfliktus

5.1 Az interkulturális kapcsolat

Az interkulturális társadalmi kapcsolatok hierarchikusan⁴⁰ alakulnak ki. Ez azt jelenti, hogy a beszéd- és találkozási helyzetek nem kiegyenlítettek (aszimmetrikusak). Ezért az interkulturális kapcsolatokat olyan feszültségekkel telített érintkezésként írhatjuk le, amelyekben a kommunikációs partnerek (személyek, kis- és nagycsoportok) bizonyos fokú érdekellentéte fejeződik ki⁴¹

Ennek két oka van:

a. Az interkulturális alaphelyzetben a kapcsolatot teremtő felek kulturálisan megosztottak; helyesebben fogalmazva az egymással szemben álló kommunikációs partnerek egy „másik” nyelvű, „idegen” értékrendű, gondolkodásmódú stb. csoport képviselőjeként kerülnek egymással kapcsolatba. A kulturális sokféleség hosszabb távon magába rejti annak a lehetőségét, hogy a „befogadó” társadalom szerkezetileg tagolttá váljék⁴² A kulturális

³⁸ A mai társadalomtudományokban egyre jobban elterjedő fogalom, amely arra vonatkozik, hogy az emberi közösségekről nem lehet kizárólag a társadalom vagy csak a kultúra összefüggésében beszélni, hanem szociális szerkezetét és kulturális jellemvonásait egyidejűleg kell számításba venni.

³⁹Lásd 2. fejezet!

⁴⁰ A hierarchia kifejezés jelentése egy olyan fölé- és alárendeltség viszonyrendszere, amiben az emberek vagy dolgok valamilyen szempont (pl. fontosság, képesség, pozíció, vagyon) alapján kerülnek elrendezésre. A hierarchia az emberi kapcsolatokban gyakran hatalmi viszonyként ragadható meg. Lásd fogalomtáblázatban is!

⁴¹Kiváló példa erre a cigány-magyar együttélés és interetnikus viszony, amelyben két - életmódját, nyelvét, hagyományait, világméretét tekintve – gyökeresen különböző csoport „saját” normáinak megfelelő intézményeket tart fent, vagy működtet. A témát érintő kutatások bizonyítják, hogy a kisebbségi csoportok a társadalmi kirekesztettség ellensúlyozására gyakran saját intézmények létrehozásával válaszolnak. Ilyen, azaz a többségi társadalom formális intézményeitől eltérő szerveződésnek tekinthető például a különféle cigányok által látogatott kiségházak (pünkösdista, hitvalló, „Jézus szíve” stb. gyülekezetek) alapítása is, amely Erdélyben a magyar többségű falusi közösségekben, a két fél (cigányok-magyarok) között viszonyban az egyik leggyakoribb konfliktusforrásnak számítanak. A Romániában élő pünkösdista cigány-magyar csoportok párhuzamos intézményépítéséről. Ezzel kapcsolatban lásd: Sorin Gog: Roma áttérések: pünkösdzizmus és az identitás új narratívái. In:Regio, 2008/4. 50–75

⁴² Például a bevándorlás következményeként, vagy az államon belüli migráció eredményeként az eltérő kulturális hagyományokkal rendelkező csoportok és személyek találkozása gyakoribbá válik. Romániában ez a falusi népesség városokba áramlásával párhuzamosan az elmúlt két évtizedben jellemző folyamat volt. Ám itt nem csak két életforma, a városi és vidéki kulturális hagyományok találkozásával szembesülünk, hanem az etnikai,

különbségek ugyanis egyes csoportokat a befogadó társadalomban párhuzamos intézmények kiépítésére készíthetnek, ami a többséggel kialakuló konfliktusok lehetséges forrása. A kulturális tagoltság a befogadó társadalom instabilitásához vezethet, ami azt eredményezi, hogy az interkulturális alaphelyzetekben meglehetősen magas a **konfliktus lehetősége**.⁴³

b. Másrészt maga a kommunikációs helyzet politikai-hatalmi szempontból aszimmetrikus, vagyis a csoportok közti interakcióban rendszerint a befogadó „többség” valamint az idegen „kisebbség”; egy domináns, nemzeti nyelv, illetve egy **stigmatizált**⁴⁴ kisebbségi nyelv áll szemben egymással. Ezekben az esetekben a feszültség forrását az jelenti, hogy mind a többségi társadalom, mind pedig a vele szemben álló kisebbségi csoportok tagjai saját függetlenségük megőrzésére és fenntartására törekednek.⁴⁵

Az interkulturális alaphelyzetekben rejlő konfliktus lehetőségét növeli, hogy a találkozás során mindkét fél identitástopasztalata (annak tudata, hogy „az vagyok, aki vagyok”) törést szenved, mert a „másik” kultúra idegensége elbizonytalanítja (mintegy „aláássá”) a hovatartozás, az önmeghatározás korábban egyértelműnek tűnő formáit. Másként fogalmazva, az egyértelműnek tekintett **identitáselemeket** (szerepek, értékek, habitusok⁴⁶ stb.), amelyekkel a „saját” csoport ruházza fel az egyént, a kulturális érintkezés alkalmával a „másik”, az „idegen” nézőpontjából megkérdőjeleződhetnek. „Valóban „én” vagyok a „modern”, valóban én vagyok a „magyar”, valóban az én „erkölcsöm” a döntő? Vagy egyáltalán, hogyan határozható meg a „modernség”, a „magyarság”, az „erkölcsösség”? Az interkulturális tapasztalat velejárója lehet a **kulturális sokk**⁴⁷, aminek egyik oka az idegen kultúra és a saját kultúra önkéntelen összehasonlítása. Az összehasonlítás az interkulturális találkozási helyzetek kezdeti pillanataitól kezdve működésbe lép, hisz kölcsönös alapélmény, hogy „Ő sem ért engem, én sem értem őt.”

A „másik” kultúra különbözőségének tapasztalata gyakorlati probléma, a hétköznapi megszervezése szempontjából kihívást jelent. A kiegyensúlyozott interetnikus kapcsolat

vallási, nyelvi különbségek halmozódásával is. Lásd például a Székelyföld falvaiból a többségi román Kolozsvár intézményében tanuló magyar fiatalok esetét, vagy a kolozsvári magyar társadalom működését. Vö.: Lőrincz D. József: A kolozsvári magyarok társadalma. In: Regio 2008/2, 240–256.

⁴³A magyar-román interkulturális kommunikációs helyzetek értelmezésekor a Magyarországról érkező látogatóknak figyelembe kell vennie, hogy a romániai magyar kisebbség kiterjedt jogokkal, saját intézményrendszerrel rendelkezik, amelyek a románok a magyarokkal kapcsolatos aktuális álláspontját a két nép viszonyának történeti meghatározottságain túl alapvetően befolyásolja. Lásd részletesen a 8. fejezetet!

⁴⁴ Stigma fogalma megbélyegzést, eredetileg valamilyen külső fizikai jegy alapján történő, később elsősorban negatív megkülönböztetést jelent. A stigmatizálás átvitt értelemben egy személy vagy csoport valamely feltűnő tulajdonsága alapján történő megbélyegzésének formájára és folyamatára egyidejűleg utal. Lásd fogalomtáblázatban is!

⁴⁵A mai magyar-román interkulturális alaphelyzetekben, különösen a Magyarországról érkezők esetében, egyre fontosabb az elsősorban közvetítőnyelv, az angol beépülése a kommunikációba. Az anyaországi látogató esetében a román fél a többségi nyelv ismeretével kapcsolatos ösztönös elvárásait felfüggeszti, ami különösen az idegen nyelveket jobban beszélő fiatalabb generációk esetében könnyíti meg az információcserét. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a két nép kapcsolatát a 20. században meghatározó többségi-kisebbségi helyzet egyik folyománya volt, hogy az államalkotó többség saját kisebbségeivel kapcsolatban elvárta és igyekezett kikényszeríteni az államnyelv ismeretét. Ugyanakkor a helyzet folyamatos változását jelzi, különösen Románia 2007-ben történt csatlakozását követően és a vegyesen lakott régiókban, hogy a magyarul beszélő románok a Magyarországról érkezőkkel hajlandóak az országban élő legnagyobb nemzeti kisebbség nyelvén érintkezni. A témával kapcsolatban lásd részletesen 6. fejezet!

⁴⁶A habitus fogalmának jelentése magatartás, szokás, viselkedésmód.

⁴⁷A kulturális sokk pszichológiai irányvesztés, amelyet az egyén egy idegen kultúrába való beilleszkedés során, az általa korábban által megszokott jelek és szimbólumok elvesztése következtében érez. A sokk időtartamában az egyén döntési- és ítélőképessége, így hatékonysága az idegen kultúrában nagymértékben csökken, ezért a sikeres beilleszkedéshez elengedhetetlen a sokk hatásainak feldolgozása. Lásd fogalomtáblázatban is!

kialakításához szorosan hozzá tartoznak a találkozási helyzeteket irányító, befolyásoló észlelési/érzékelési mechanizmusok, miként és milyenek tapasztaljuk a „másikat”.

5.2 Az interkulturális társadalmi kapcsolatokat meghatározó tényezők

A partnerek belépése az interkulturális találkozási helyzetekben a „másikkal” szemben megfogalmazott előzetes elvárások, szubjektív vélemények, értékítéletek alapján történnek. A személy- és/vagy csoportközi viszonyokban még a konkrét fizikai találkozás előtt létrejönnek az interetnikus kapcsolat kimenetelét meghatározó **előítéletek**⁴⁸ és **sztereotípiák**⁴⁹.

5.2.1 Előítéletek és sztereotípiák

A csoportok közötti társas kapcsolatokkal foglalkozó elméletek a sztereotípia fogalmát funkcionálisan határozzák meg. Ez annyit tesz, hogy minden sztereotípiának gyakorlati jelentősége van a „másikhoz” való viszony megfogalmazásában.⁵⁰ A sztereotípiák segítségével többnyire az etnikai, kulturális választóvonalak fenntartása, illetve a besorolt csoporttal kapcsolatos viselkedés igazolása történik.

A sztereotípiák két típusát megkülönböztetjük attól függően, hogy milyen a társadalmi besorolás iránya: megkülönböztetünk auto- és heterosztereotípiákat:

- **autosztereotípiának** nevezzük a „saját” csoportra vonatkozó képzeteket. Ezek általában pozitív tulajdonságokat jelölő leegyszerűsítések, s a csoport belső összetartozásának erősítése, valamint a közös cselekvőerő mobilizálása a céljuk.⁵¹
- **heterosztereotípiának** nevezzük az „idegen” csoportok és tagjai megnevezésére, jellemzésére használt kategóriákat. Ezek tartalma gyakrabban negatív; a csoportok közötti hierarchia megteremtését, illetve a „másik” kultúrától való szimbolikus elhatárolódást szolgálják.⁵²

A román-magyar interetnikus kapcsolatokat alakító hétköznapi és politikai sztereotípiák rendszere gazdag képet mutat.

⁴⁸ Előítélet fogalmával kapcsolatban lásd 1. fejezet!

⁴⁹ A sztereotípia kifejezést Walter Liptmann használja először 1922-ben; olyan leegyszerűsített, egyoldalú és sematikus képeket („előítéleteket”) ért a kifejezésen a szerző, amelyek néhány jellegzetesnek tartott tulajdonság alapján egy-egy társadalmi csoportot egyenmő, egységes alakzatnak tüntetnek fel. A sztereotípiák általánosító jellegű benyomások, elképzelések összessége, amelyek segítségével a társadalmi környezethez kapcsolódó tapasztalatok osztályozhatókká, rendszerezhetőkké válnak. Lásd a témával kapcsolatban: Bindorffer Györgyi: Sztereotipizáció az interetnikus kapcsolatokban. In: Mindennapi előítéletek. Budapest. Balassi Kiadó, 2006. 9-35.

⁵⁰ Tipikus példa erre a cigánysággal kapcsolatos sztereotípiák rendszere.

⁵¹ Az autosztereotípia eredhet belső és külső forrásból. A magyarok önmagukkal kapcsolatos tipikus belső autosztereotípiája a vendégszeretet, vagy a találmányosság (Nobel díjasok száma) A külső forrásból vett autosztereotípiák jó példája, hogy a magyarok temperamentumosak, pesszimisták, panaszkodók és agyafúrtak. Autosztereotípiának nevezzük a „saját” csoportra vonatkozó képzeteket. Ezek általában pozitív tulajdonságokat jelölő sémák, s a csoport belső összetartozásának erősítése, valamint a közös cselekvőerő mobilizálása a céljuk.

⁵² A heterosztereotípia egy „másik” szociokulturális közösség azonosítására és besorolására szolgál. A magyarok németekről alkotott képét meghatározza, hogy munkászeretők, fegyelműzettek, precízek és „sótlanok”. Heterosztereotípiának nevezzük az „idegen” csoportok és tagjai megnevezésére, jellemzésére használt kategóriákat. Ezek tartalma gyakrabban negatív; a csoportok közötti hierarchia megteremtését, illetve a „másik” kultúrától való szimbolikus elhatárolódást szolgálják.

A két ország kül- és belpolitikai törekvései (különösen Erdély köztes földrajzi, politikai, valamint vegyes etnikai adottságai miatt) mind a múltban, mind a jelenben alkalmat adnak a „másikra” vonatkozó negatív előítéletek, értéktulajdonítások, túlzó általánosítások megfogalmazására. A **románság magyarságkép**éta 19. században például még a „történelmi vetélytárs” képzete határozta meg. Nem véletlen tehát, hogy a román nemzeti történelem megteremtésének középpontjában nagyon sokáig Magyarországnak, mint az „elnyomó, megszálló nemzet”-nek a negatív sztereotípiája állt. Ezzel párhuzamosan a magyarok által elfogadott románság-képben azok az etnikai közhelyek váltak hangsúlyossá (Románia „balkáni”, „elmaradott”, „primitív”, „nem európai”, „civilizálatlan”, „nacionalista” stb. állam), amelyek erősítették a magyar nemzeti öntudatot (eszerint a történelmi Magyarország: „soknemzetiségű”, „befogadó”, „demokratikus”, „a kisebbségeket támogató” ország stb.).⁵³

Mint látni fogjuk, az interkulturális kommunikáció, a társadalmi együttélés nyelvi szinten működő kapcsolatrendszerét tanulmányozó módszer és a bemutatott sztereotípiáknak a felszámolására, leépítésére alkalmas eszköz: a „másik” kultúra tényszerű megismerését állítja középpontba.

5.2.2 Az etnikus sztereotípiák internalizációja

Gyakori jelenség, hogy egy társadalmi csoport által létrehozott etnikai vagy más sztereotípiák beépülhetnek az ezekkel a képzetekkel azonosított „másik” csoport saját identitásába. Ezt a folyamatot internalizációnak nevezzük.⁵⁴ Az **internalizáció** a kulturális és az etnikai identitás⁵⁵ alakulásában fontos szerepet játszó folyamat. A jelenség jól tetten érhető például az anyaországi magyarság, illetve a határon túli magyarok viszonyában is.⁵⁶ Különösen figyelemreméltó, ahogy a Magyarországról megmutatkozó turisztikai érdeklődés, például a falusi turizmus átalakítja a saját kulturális hagyományokkal kapcsolatos eredeti képzeteket.⁵⁷

⁵³ Lásd részletesen még 7. fejezet!

⁵⁴ Gyakori jelenség, hogy egy társadalmi csoport által létrehozott etnikai vagy más sztereotípiák beépülhetnek az ezekkel a képzetekkel azonosított „másik” csoport saját identitásába. Ezt a folyamatot internalizációnak nevezzük.

⁵⁵ Az etnikai identitás a modern társadalmakban élő egyének és közösségek egyik legfontosabb identitáseleme. Az etnikus identitás szerveződésének kutatója, Richard Jenkins szerint a többségi csoport által létrehozott kategóriák legalább öt különböző oknál fogva hathatnak vissza a kisebbségi csoportok önazonosságára: 1) a külső besorolás többé-kevésbé egybeesik a kisebbségi csoport identitásának valamely elemével, ezáltal a kettő egymást erősíti. 2) Az etnikai határok a szoros együttélés következtében nyomást fejtenek ki egymásra, a két csoport kultúrája így kölcsönösen hatást gyakorol egymásra. 3) A csoport besorolását megalkotó külső közösség olyan hierarchiális viszonyok között él, amely megköveteli az általa képviselt értékek feltétlen elfogadását. 4) A külső besorolást a csoportra erőszakolják, amely nem tud ellenállni a kategorizálásnak, s előbb-utóbb elfogadja ennek álláspontját. 5) A besorolt kisebbségi csoport ellenszegül a rá rótt meghatározásoknak. Richard Jenkins: Az etnicitás újragondolása: identitás, kategorizáció és hatalom. In: Magyar Kisebbség, 2002. 4., 243–268.

⁵⁶ Erdély egyre nagyobb ismertsége az anyaországban, látogatottsága, illetve a térségre irányuló folyamatosan növekvő idegenforgalom az ott élő magyarok életmódját, etnikus és kulturális identitását közvetlenül befolyásoló külső tényező. Az 1970-es évektől a régióval szemben megfogalmazódó „nemzeti” értelmezés (Erdély az „ősi”, az „archaikus magyar”, a „magyarabb kultúrát őrző” hely), valamint az ehhez kapcsolódó értékmentő mozgalmak (táncházmozgalmak, folklórturizmus stb.) beépültek (pl. az iskolai oktatás révén) az erdélyi magyarok önképébe, önjellemzésébe is. A kulturális hagyományok őrzése és felélesztése az erdélyi falusi társadalmakban új gazdasági stratégiák kialakítását tették lehetővé: az „eredeti” kultúra a turizmus tőkeerős terméke lett. Ennek nyomán a Magyarországról érkező vendégek számára az erdélyi kultúra üzleti alapokra helyeződött és a turisták igényei szerint változott. Ugyanakkor a romániai magyar és az anyaországi magyar kultúra között is kimutatható bizonyos mértékű kulturális távolság.

⁵⁷ A témában talán legjobban kidolgozott erdélyi példák közé tartozik a Keleti-Kárpátok patak völgyeiben élő csángók esete, akik az elmúlt húsz évben fokozatosan alakították át saját kulturális hagyományaikkal kapcsolatos

5.3 A konfliktusos interkulturális kapcsolat

Az interetnikus szituációkban találkozó partnerek kapcsolata folyamatot alkot: a kezdeti, felületes érintkezéstől a mélyebb ismeretek megszerzéséig terjed. Az interkulturális megismerési folyamat a konfliktusok⁵⁸ különféle formáit rejtheti magában. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az interkulturális érintkezés szükségszerűen konfliktusokkal jár. Sőt, éppen ellenkezőleg, a „másik” kultúra idegen vonásainak megtapasztalása akár a helyzetben rejlő konfliktusok elkerülésére is mozgósíthat. Ám erre csak akkor van mód, ha az érintett feleknek ez kölcsönös szándéka. Az interkulturális helyzetek tanulmányozása ugyanakkor azt tükrözi, hogy a felek a „másik” kulturális sajátosságait általában leküzdésre váró feladatként fogják fel, ami egyenesen vezet konfliktusok kialakulásához. A következőkben nézzük meg röviden a konfliktusos interkulturális kapcsolatokat azon sajátosságait, amelyek a magyar-román kulturális érintkezésben szerepet játszhatnak.

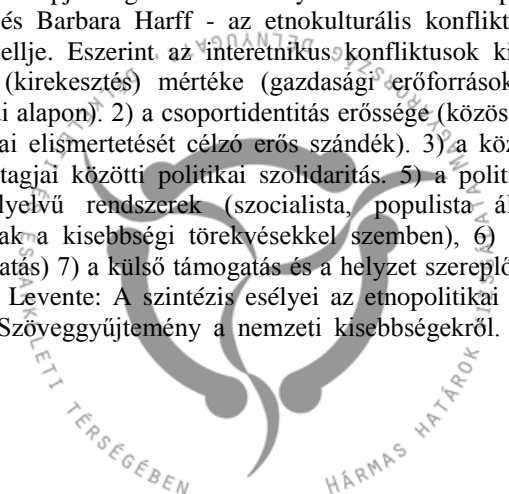
Az interkulturális alaphelyzeteket jellemző feszültségek, szembenállások leggyakrabban a kisebbségi és többségi csoportok hierarchikus viszonyában érhetőek tetten. E viszony alaptípusa a kisebbségi (etnikai)csoportok és az államalkotó többségi (nemzeti) csoportok hierarchikus viszonya, amely gyakran vezethet etnopolitikai konfliktusok kialakításához.

Etnopolitikai konfliktuson két v. több etnikai értelemben különböző cselekvő - egyén vagy csoport - olyan kapcsolatát értjük, amelyben a szemben álló felek cél és érdek-ellentéte kifejezésre jut, s ezért egymás ellehetetlenítésére – végső esetben egymás

képzeiteket. Ebben a folyamatban fontos szerepet játszott a Magyarországról a gyimesi csángók iránt mutatkozó érdeklődés, akiket a legarchaikusabb magyar nyelvű csoportok között tartanak számon. A gyimesi csángó kultúra „tisztaságának”, „eredetiségének” misztifikálása a tömegesedő turisztikai célpontok helyévé tette az egykori elzárt régiót. Ilyen Zoltán: Identitás, kultúrtáj, örökségmenedzsment. In: Bakó Boglárka - Szoták Szilvia (szerk.): Magyarlakta kistérségek és kisebbségi identitások a Kárpát-medencében. Budapest, Gondolat – MTAKI: 2006, 45-65.

Hasonlóan érdekes példa lehet a közelmúltban az erdélyi kopjafahasználatban bekövetkezett változások története. A kopjafa eredetileg az erdélyi protestáns temetőkre korlátozott (pl. Erdőfüle, Szászcsávás, Apáca), a sírok jelölését szolgáló emlékjelet volt. Az 1980-as évek közepétől a magyarországi fokozott érdeklődésre azonban fokozatosan új jelentéseket kapott. Korábbi jelenrendszere (a sírjel színe, formája, motívumai), amely kizárólag az egyes személyek nemére, korára, társadalmi, családi állapotára, halálának körülményeire utalt, teljes mértékben átalakult, s közös nemzeti („magyar”) szimbolikus jelentések kerültek benne előtérbe. A kopjafa tehát etnicizálódott: március 15.-én, vagy más magyar nemzeti ünnepeken állítják fel - a korábbi sírjel beépült a nemzeti identitás kifejezésének, és a regionális nemzetiségi tudat megjelenítésének szimbolikájába. Az elmúlt évtizedekben az erdélyi kisebbségi elit a magyar nemzeti kultúrához, a magyar nemzeti történelemhez való kötődését fejezi ki általa. Bali János – Sütő Levente L.: Sírjelből Magyarságszimbólum – Kopjafa-revival Erdélyben a '80-as évek közepétől napjainkig. In: Tanulmányok a nemzet antropológiájáról.

⁵⁸A legismertebb Robert Gurr és Barbara Harff - az etnokulturális konfliktusok okainak és természetének magyarázatára felállított - modellje. Eszerint az interetnikus konfliktusok kialakulásában 7 tényező játszik szerepet: 1) a diszkrimináció (kirekesztés) mértéke (gazdasági erőforrásokhoz való hozzájutás, politikai szerepvállalás korlátozása etnikai alapon). 2) a csoportidentitás erőssége (közös nyelv, vallás, faji jegyek, közös történelem, saját kultúra politikai elismertetését célzó erős szándék). 3) a közösség és annak vezetői közötti szoros kapcsolat. 4) a csoport tagjai közötti politikai szolidaritás. 5) a politikai környezet (az alkotmányos demokráciák, vagy a tekintélyelvű rendszerek (szocialista, populista államok) különböző mértékben „megengedőek”, vagy elutasítóak a kisebbségi törekvésekkel szemben), 6) a kormányzat által alkalmazott erőszak (népirtás, etnikai tisztogatás) 7) a külső támogatás és a helyzet szereplőinek nemzetközi megítélése. Az elméletéről lásd bővebben: Salat Levente: A szintézis esélyei az etnopolitikai konfliktusok okaival foglalkozó elméleti magyarázatokban. In: Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről. Mentor Kiadó, Marosvásárhely 2001. 211-251.

megsemmisítésére - törekednek.⁵⁹ A kifejezés összefoglaló értelmű, mivel külön-külön és együtt is magába foglalhatja

- az elítélő véleménynyilvánítást („nyelvi agresszió”),
- az ellenséges magatartást („idegengyűlölet”),
- a dinamikus kölcsönhatás legkülönbözőbb formáit (alkukötés, fizikai erőszak, fegyveres küzdelem stb.)

Az etnopolitikai konfliktusok kialakulását számos tényező motiválhatja, de célja mindig az alárendelt csoportok kizárása és a kulturális fölény érvényesítése. Az ezzel szembeni fellépés fontos eleme lehet a kisebbségi csoportok politikai törekvéseinek. Ha a kulturális különállás megőrzése - a nyelvi, történelmi hagyományok gyakorlása - áll a kisebbségi törekvések középpontjában az etnopolitikai konfliktus egyidejűleg interkulturális konfliktus formájában nyilvánulhat meg.

A magyar-román együttélést korábban súlyosabb, manapság **jobban kontrollált interkulturális konfliktusok** sokasága jellemezte és jellemzi. Ezek a finom, gyakran a külső megfigyelő számára nehezen észlelhető jelenségek a Romániában élő két közösség számára fontos felületét képezik a társadalmi érintkezésnek.⁶⁰ Az interkulturális konfliktusokra a kulturális szimbólumok, a társadalmi és nyelvi kódok, jelrendszerek ellentéte, valamint az ebből eredő megértés hiánya a jellemző.

5.4 Magyar-román együttélés és/vagy egymás-mellett-élés

A magyar és román kultúra földrajzi közelsége, a számos hatás, amely a történelem során hozzájárult a kulturális elemek kölcsönös átadásához-átvételéhez megalapozza az új globális társadalmi-politikai keretet jelentő Európai Unió térben létjogosult interkulturális kapcsolatrendszerét.

A két nemzet egymás-mellett-élésének legmagasabb szintje, két szuverén állam kapcsolataiban ölt testet. A politikai rendszerváltást követő évtized eleinte gyanakvással terhelt kapcsolatait felváltotta a politikai és gazdasági racionalitás, aminek számos konkrét bizonyítéka van. A **magyar-román alapszerződés** megkötése⁶¹, a rendszeres **közös kormányülések**⁶², a romániai kisebbségi magyar politika (**RMDSZ** Romániai Magyar Demokrata Szövetség révén) folyamatos jelenléte a bukaresti törvényhozásban, a két ország erősödő gazdasági kapcsolata, melyeket a befektetések és a kölcsönösen növekvő **turizmus** fémjeleznek.

⁵⁹Etnopolitikai konfliktuson két v. több etnikai értelemben különböző cselekvő - egyén vagy csoport - olyan kapcsolatát értjük, amelyben a szemben álló felek cél és érdek-ellentéte kifejezésre jut, s ezért egymás ellehetetlenítésére – végső esetben egymás megsemmisítésére - törekednek.

⁶⁰Szimbolikus formája volt az interetnikus konfliktusoknak a magyar nyelvű helységnevtáblák kifüggesztésének kérdése. Törvény szerint azokon a településeken nyílik erre lehetőség, ahol a lakosság lélekszámán belül a kisebbség számaránya eléri a 20%-ot. Eleinte a magyar nyelvű táblák megjelenése a román nacionalisták ellenkezését váltotta ki, manapság azonban elterjedt. A jelenség fordítva is megfigyelhető, hisz sok székelyföldi település esetében a látogató hiába keresi a román nyelvű helységnevtáblát, a kisebbség többsége elv jegyében a helyiek eltávolították azt.

⁶¹ Az alapszerződés a jószomszédosági kapcsolatokat előmozdítását szolgáló keretegyezmény, amelyet 1996-ban kötöttek meg. A szerződést hosszú vita előzte meg és a romániai magyar kisebbséget érintő passzus hiányosságai miatt az RMDSZ nem támogatta.

⁶² A 2005 óta tartó közös kormányülések számos gyakorlati eredménnyel jártak, korábbi szimbolikus jelentőségükön túl a két ország közötti együttműködés fontos színterévé fejlődtek.

A történelmi okok miatt kettészakított természetes gazdasági és kulturális egységet képező határ menti régiók között szerveződő együttműködési projektek jelentős részét az Európai Unió támogatja.⁶³ A térség városainak intenzív és folyamatos kulturaközi érintkezést feltételező kapcsolatai szertágazóak. Temesvár és Szeged, Békéscsaba és Arad, Debrecen és Nagyvárad⁶⁴ vagy Nyíregyháza és Szatmárnémeti régióközpontok együttműködése már eddig is figyelemreméltó.

A helyi kisközösségek fokozatosan egyre nagyobb számú, mondhatni tömegesedő kapcsolatai a magyarországi és romániai interkulturális érintkezésnek az a szintje, ahol egyértelműen nyomon követhető az etnikai preferencia. Ezek szerint figyelemreméltó, hogy a **testvértelepülések kapcsolathálózata** túlnyomóan a határon túl többségében magyarok által lakott helyszíneket fűz össze.

Az **interkulturális kommunikáció szerveződésének személyközi szintje** a magyar-román kulturális kapcsolatokat figyelembe véve talán a legszínesebb viszonyokat tükrözi. A kapcsolatokat két alaptípusba és ezeken belül további altípusokba sorolhatjuk.

5.4.1 Hagyományos interkulturális kapcsolathálózat

Mint arról már a korábbiakban volt szó, tudjuk, hogy a magyar és román kultúrát képviselő közösségek közötti kapcsolatrendszer értelmezését meghatározza az a tény, hogy a két nép Nyugat-Romániában (Erdély, Bánát, és Partium) történetileg kialakult együttélésre kényszerült. Az ebben az összefüggésben egymásról kialakult – sokszor negatív - kép részben kihat a mai interkulturális helyzetekre, noha a pozitív irányú változás, a múlt terheinek levetkőzése nyilvánvaló folyamata a jelennek.

A Magyarországról Romániába látogatónak tudnia kell, hogy a másik kultúrát képviselő kommunikációs partner attitűdje⁶⁵ nem vonatkoztatható el a benne a lokális együttélés során a magyar kultúrával kapcsolatban korábban kialakult – részben örökölt, részben személyesen tapasztalt – képtől.

- szomszédsági kapcsolat⁶⁶

Az etnikailag vegyes lakosságú települések esetében a háztartások térbeli elkülönülésére⁶⁷ és teljes keveredésére⁶⁸ egyaránt találhatók példák. A Romániai magyarság személyközi

⁶³ Kiváló példa az Unió támogatására a 2007-2013 között futó HURO projekt, ami kifejezetten a hátrégiók támogatására szakosodott pályázatokat támogat.

⁶⁴ Például Debrecen és Nagyvárad együttműködése szerteágazó profilt tükröz: oktatási, gazdasági infrastrukturális közös projektek végső célja az egységes agglomeráció kialakítása. Felismerték, hogy Nagyváradnak és Debrecennek közösen jobb az esélyei, akár befektetők vonzásáról, akár fejlesztési lehetőségekről legyen szó. A bihari és a hajdú-bihari megyeszékhely önkormányzatai még 2006-ban állapodtak meg abban, hogy a két településnek közös fejlesztési stratégiát kell kidolgoznia, ezt pedig 2020-ig gyakorlatba is ültetik.

⁶⁵ Az attitűd alapvetően beállítódásként definiálható, vagyis olyan viselkedésmintázatként, amely szabályszerűen bejósolhatóvá teszi az egyes ingerekre adott válaszokat. A fogalom meghatározásával kapcsolatban lásd: Allport, G. W.: Az attitűdök. In: Halász L. – Hunyady Gy. – Marton M. (szerk.) Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései. Akadémiai Kiadó. Budapest, 41-57.

⁶⁶ A szomszédsági kapcsolatrendszer a hagyományos vidéki társadalomban rendkívül fontos társadalmi intézmény volt. Normális esetben a szomszédsági kapcsolatok az etnikailag vegyes településeken a kulturális, vallási és nyelvi távolságot áthidaló viszonyok.

⁶⁷ Nagyváradtól délnyugatra található Újpalota túlnyomóan magyarul beszélő asszimilált svábok lakta falu, ahol a helyben kisebbségben lévő román családok egy utcába, szoros szomszédságba települtek.

⁶⁸ A Szilágyságban található Monó esetében az etnikai arányok kb. 60-40% a magyarok javára, ám a településen a két etnikum semmiféle térbeli elkülönülést nem mutat, a háztartások teljesen összekeveredtek, a magyar-román szomszédság teljesen esetlegesen alakult.

interkulturális viszonyait az etnikailag vegyes településeken a szomszédsági kapcsolatok döntően meghatározzák.⁶⁹

- **vegyes házasság**⁷⁰

A vegyes lakosságú régiókban egyre jobban elterjed a vegyes házasság intézménye, ami az interkulturális együttélés szabályai szerint alakul, ám nem ritkán asszimilációval⁷¹, az egyik fél kulturális beolvadásával jár együtt. A vizsgálatok ugyanakkor azt tükrözik, hogy a vegyes házasságoknak magyar-román viszonylatban nem szükségszerű velejárója az asszimiláció.

5.4.2 Mobilitáshoz kapcsolódó interkulturális kapcsolathálózat

- **elvándorlás**

A magyar-román interkulturális kapcsolatokat meghatározza, hogy az elmúlt két évtizedben a romániai magyar kisebbség jelentős csoportjai települtek át Magyarországra.⁷² A kivándorlás mérhetően gyengítette a határon túli magyar közösségeket és a kevésbé befogadó, egyes kutatások szerint kifejezetten xenofób⁷³ magyar társadalmat is próbatétel elé állította.⁷⁴

- **munkamigráció**

⁶⁹Bakó Boglárka: Együttélési viszonyok és az etnikai identitás. In: Kovács Nóra és Szarka László (szerk.): Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből. I. Budapest: Akadémiai Kiadó. 2002, 87–111.

⁷⁰ A vegyes családok vizsgálata a hasonulási folyamatok iránt érdeklődők számára valóságos laboratórium. A családok leképezik az általános folyamatokat ezért is irányul újabban az interkulturális kommunikációs elemzések egy része erre a speciális együttélési formára. Zana Ágnes: Vegyes házasságok vizsgálata a kevert etnikumú Tekén

http://www.neprajzilatothatar.hu/pdf/neprajzilatothatar_20030304/neprajzilatothatar_20030304_167-179.pdf és Rus Fodor Dóra: Nyelvi és etnikai folyamatok néhány tordai magyar román vegyes házasságban http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk07/rusfodor_KA_VA_T.pdf

⁷¹ Az asszimiláció a szociokulturális hasonulási folyamat általános megnevezésére alkalmas társadalomtudományi kifejezés. A latin alapfogalom egyszerre jelentette azt, hogy valaki, valaki másához hasonlónak válik, vagy úgy tesz, tettet, hogy hasonló. Mai társadalomtudományi használatban jelentheti az etnikai, nyelvi, kulturális, vallási értelemben történő hasonulást egyidejűleg, de a sorolt tényezők szerint külön-külön is. Például a nyelvi asszimiláció nem jár együtt szükségszerűen vallási asszimilációval. Lásd fogalomtáblázatban is! Biczó Gábor: Az asszimiláció és identitásváltás küszöbén: egy észak - erdélyi református magyar szórvány, Domokos esete. In: Erdélyi Múzeum, 62. köt. 3-4. füz. / 2000. 139-146.

⁷² A folyamatban különösen érintettek és a demográfiai folyamatokra a legkomolyabb hatást gyakorolhatják a fiatal generációk kivándorlással kapcsolatos tervei. .Vö.: Gébel Tímea-Rita: A romániai magyar kisebbség kivándorlási dinamikája 1990 után. In: Korunk, 20. évf. 10. sz. / 2009. 73-80.

A témával kapcsolatban lásd még: Veres Valér: A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a 20. század utolsó negyedében <http://adatbank.transindex.ro/vendeg/htmlk/pdf4600.pdf>

⁷³ A xenofóbia idegenekkel, külföldiekkel szemben, illetve valamennyi általuk képviselt értékkel, szokásaikkal, külső megjelenésükkel és általában viselkedési gyakorlatukkal szembeni erős, irracionális gyűlöletet és gyanakvást jelent. A xenofóbia szó szerinti jelentése: idegenekkel szembeni ellenszenv vagy irtózás. Az idegen ebben az esetben minden olyan személy, aki különbözik tőlünk, akár mint kulturális csoport, nemzet tagja stb. Axenofóbia valamely közösség vagy egy társadalom egészének elszigetelődéséhez vezet, abból a célból, hogy fenntartsa függetlenségét, és elejét vegye a létét fenyegető (ilyennek tekintett) idegen befolyásnak. Az etnikai és vallási előítéletek, a rasszizmus, a nacionalizmus és a sovinizmus erősítik a xenofóbiát. A xenofóbia szélesebb körben elterjedt alacsonyabb iskolázottságú emberek és autoriter típusú személyiségek körében. Lásd fogalomtáblázatban is!

⁷⁴ Az anyaországi magyarok és az erdélyi kisebbségi magyar közösségek viszonya átmenetileg a kettős állampolgárságról szóló 2004-ben rendezett népszavazás kudarca miatt megromlott. Az anyaországiak érdektelensége, a részvétel alacsony aránya visszatetszést váltott ki a határon túli közösségekben. Sokan a jelenségben bizonyítékát látták a Magyarországon az idegenekkel szemben tanúsított általános xenofóbiának.

A munkamigráció eleinte romániai magyar munkavállalók magyarországi jelenlétére korlátozódott. Később, amikor a románok tömegesen települtek ki folyamatos munkavégzésre a dél-európai országokba, és munkaerőhiány lépett fel a román munkaerőpiacon, főleg a határ régióban figyelemre méltó a magyarok romániai munkavállalása.⁷⁵

- turizmus

A két ország közötti turizmus profilja meglehetősen eltérő. A Magyarországról főleg Erdélybe irányuló örökségturizmus a legnagyobb tömegeket megmozgató utazási forma. Itt az interkulturális találkozások száma kicsi, lévén a célpont a többségében magyarul beszélő régiók. Romániából elsősorban az Erdélyben élő románok részéről a bevásárló turizmus és a fürdőturizmus figyelemre méltó. Fizetőképes keresletről lévén szó, az interkulturális találkozási helyzetek gazdasági tétje jelentős.

- gazdasági érdekeltségű személyközi kapcsolat

A befektetések, különösen a Székelyföldre és a határövezetbe irányuló magyar tőke kivitel, az ezzel járó adminisztráció interkulturális találkozások sokaságát szervezi. Igaz, a legendásan túlbürokratizált román ügyintézésben történő eligazodásban a helyi partnerek szerepe meghatározó. A főleg a határövezetben megfigyelhető Romániából Magyarországra irányuló ingatlanvásárlások és az ehhez köthető jelenlét az interkulturális találkozások legújabb formái közé tartoznak.

5.5 A magyar-román interkulturális kapcsolatok kortárs tendenciái

5.5.1 Kultúraközi meghatározottságok

Az interkulturális találkozási helyzeteket minőségét nyilván alapvetően fogja befolyásolni az a tény, hogy Romániában a magyar kisebbség az össznépelességen belüli számaránya fokozatosan csökken. A romániai magyarság (az ország összlakosságának 6,6%-a) legnagyobb része Erdély területén él. Területi megoszlás szerint elsősorban a Székelyföldön (Hargita, Kovászna és Maros megye) alkot zárt **tömböt**,⁷⁶ ez a romániai magyarság 35-37%-át képezi. Közel 28%-a azonban a magyar államhatár mentén (Szatmár, Bihar, Arad és Temes megye), további 16-18%-a Közép-Erdélyben, 18-20%-a pedig interetnikus diaszpórában él. A számarányok csökkenésével párhuzamosan válik érzékelhetővé a többségi társadalom oldaláról a történelmi „görcsök” oldódása.

Az 1980-as években még közszájon forgó 2 milliós **erdélyi magyarság tényleges száma 2002-ben 1,4 millió** körül volt. A kisebbség lélekszámának csökkenése, mint közösségnek, a társadalmi, a politikai és a gazdaság befolyás csökkenésével fog együtt járni. A csökkenés három kedvezőtlen tényező összhatásaként érvényesül. A kivándorlás és az asszimiláció mellett a **demográfiai folyamatok** ugyancsak fontos szerepet játszanak.

⁷⁵ A román statisztikai számítások szerint a 21 milliós országból közel 4 millió, többségében román nemzetiségű munkavállaló tartózkodik huzamosan elsősorban valamely dél-európai országban. A folyamat eredmény, hogy szakmunkásokban és képzett munkaerőben az egyébként magas munkanélküliség ellenére is hiány mutatkozik. 2007-ben a Román Nemzeti Bank adatai szerint a külföldi hazautalások száma elérte az 5 milliárd eurót.

⁷⁶ Ha a bemutatott számarányokat elemezzük, akkor látható, hogy a romániai magyarok többsége olyan környezetben él, ahol kisebbségben van. A hazai média, de a társadalomtudományi vizsgálatok többsége sem szentel a súlyának megfelelő figyelmet a szórványban vagy más vegyes környezetben élők kulturális és társadalmi viszonyainak. A romániai magyarsággal kapcsolatos képünket a Székelyföld tömbmagyarságával kapcsolatban rögzült sztereotípiák uralják.

Az interkulturális találkozásokra gyakoriságára ellentétesen hat a két állam közötti forgalom általános növekedése.

5.5.2 Nemzetközi meghatározottságok

Globális összefüggésben a két szomszédos nép együttműködésre és az ezt megalapozó kölcsönös megértésre van utalva. A megértés és az ön-megértetés az interkulturális kommunikáció keretei között valósul meg. Éppen ezért fontos a másik kultúráról alkotott reális kép kimunkálása, **az előítéletek és az ezzel társuló ösztönös gyanakvás elhárítása**.

Európa nemzeteinek elemi érdeke a történeti-strukturális örökségként fennmaradt vélt vagy valós ellentétek kiiktatása. A magyar román kapcsolatok középtávú jövőjét tekintve az Európai Unió ehhez megfelelő keretfeltételt szolgáltat.

Összefoglalás:

Az **interkulturális kapcsolatok feszültséggel telített alaphelyzetek**, amelyekben a kommunikációs partnerek (személyek, kis- és nagycsoportok) bizonyos fokú érdekellentéte fejeződik ki. Ennek oka, hogy: a) egyrészt a kontaktust teremtő felek kulturálisan megosztottakb) másrészt a partnerek politikai-hatalmi viszonya aszimmetrikus. A csoportok közötti békés együttélés, harmonikus társadalmi együttműködés kialakítása ezért lényeges, és mindenekelőtt gyakorlati jelentőségű probléma, melyben az interkulturális kommunikációnak fontos szerepe lehet.

A kiegyensúlyozott interetnikus kapcsolat kialakításához szorosan hozzá tartoznak a **találkozási helyzeteket irányító érzékelési mechanizmusok**: a „másik” csoporttal szemben megfogalmazott elvárások, értékítéletek.

Az interkulturális találkozási helyzetekbe való belépés az előzetesen megfogalmazott előítéletek és **sztereotípiáknak** alapján történnek. Az etnikai sztereotípiák segítségével a társas környezet osztályozása, a csoportok közötti választóvonalak kijelölése, illetve a besorolt csoporttal kapcsolatos viselkedések igazolása történik. Típusai: **auto- és heterosztereotípiák**.

Az etnikai vagy más sztereotípiák részben vagy egészben beépülhetnek, visszahathatnak a kategorizált csoport saját identitására: **internalizáció**. Ez közvetlenül átalakítja a csoporton belüli kulturális identitást (helyekhez való viszonyt, mindennapi szokások jelentéseit, a tárgyak használatát stb.); mélyreható változást okozhat a belső társadalomban (átalakulnak a gazdasági stratégiák, megváltozik foglalkozási szerkezet stb.).

Az **interetnikus konfliktusok** leggyakrabban kisebbségi etnikaicsoportok és többségi nemzeti csoportok asszimmetrikus politikai-jogikapcsolatából keletkeznek. Az etnopolitikai konfliktusokban a csoportok közötti cél- és érdekellentétek fejeződnek ki.

A magyar-román interkulturális kommunikációs helyzetek gyakorisága állandóan növekszik. Ennek összetett okai vannak. Az **együttélés** és az **egymás-mellett-élés** történelmi adottságai, valamint jelenünk globális kihívásaihoz való alkalmazkodás a két szomszédos népet érdekközösségbe kényszeríti. Ennek szintjei szövevényes hálózatot alkotnak. Az etnikailag vegyes lakosságú régiókban kialakult és a történelem próbáját kiállt kommunikációs tapasztalatok a téma iránti minden érdeklődő számára hasznos tapasztalatok forrása lehet. A mobilitás újabb formáihoz köthető migráció – elvándorlás, munkamigráció, turizmus, gazdasági érdekű migráció – terjedése ugyancsak kihat a két nép közötti interkulturális viszonyokra és ezek kommunikációjára.

Kérdések:

1. Fejtse ki, milyen okokkal magyarázható az interkulturális alaphelyzetben rejlő társadalmi, kulturális feszültség!
2. Határozza meg az etnikai sztereotípiák fogalmát, hozzon fel példákat a pozitív auto- és a negatív heterosztereotípiák működésére!
3. Mi az az internalizáció? Mutassa be az erdélyi örökségturizmus folyamatán keresztül!
4. Magyarázza meg az etnopolitikai konfliktus fogalmát!
5. Melyek a román-magyar interetnikus kapcsolatok személyközi szintjén megfigyelhető tendenciák! Mutasson rá jellemzőbb vonásaikra konkrét példák segítségével.

Válaszok:

1. Az interkulturális kapcsolatok hierarchikusak: a) a kontaktust teremtő felek kulturálisan megosztottak b) a partnerek politikai-hatalmi viszonya asszimetrikus. A feszültséget növeli, hogy a találkozási helyzetben mindkét fél identitástapasztalata törést szenved.
2. A sztereotípiák általánosító jellegű benyomások, szubjektív elképzelések összessége, amelyek segítségével a társadalmi környezethez kapcsolódó tapasztalatok osztályozhatók. A heterosztereotípiák sematikus idegen-jellemzés (pl. magyarok németekről alkotott képe: munkaszeretők, fegyelmezettek, precízek és „sótlanok”) Az autosztereotípiák sematikus önjellemzés (magyarok önmagukkal kapcsolatos képe: vendégszeretők, találékonyak stb.)
3. Internalizációnak nevezzük azt a folyamatot, amikor egy társadalmi csoport által létrehozott etnikai vagy más sztereotípiák beépül az ezekkel a képzetekkel azonosított „másik” csoport identitásába. Az internalizáció erdélyi példái: a csángó identitásban bekövetkezett változások, vagy az erdélyi kopjafa-turizmus nyomán átalakuló szimbolikus tárgyhasználat.
4. Etnopolitikai konfliktuson két v. több etnikai értelemben különböző cselekvő - egyén vagy csoport - olyan kapcsolatát értjük, amelyben a szemben álló felek cél és érdek-ellentéte kifejezésre jut, s ezért egymás ellehetetlenítésére – végső esetben egymás megsemmisítésére – törekednek. A kifejezés magába foglalja az elítélő véleménynyilvánítást, az ellenséges magatartást, a dinamikus kölcsönhatás különféle formáit (alkukötés, fizikai erőszak, fegyveres küzdelem stb.)
5. A román-magyar interetnikus kapcsolatok két markánsan elkülöníthető szinten szerveződnek: a. hagyományos interkulturális kapcsolathálózat (szomszédsági kapcsolat, vegyes házasság); b. mobilitáshoz kapcsolódó interkulturális kapcsolathálózatok (elvándorlás, munkamigráció, turizmus, gazdasági érdekeltségű személyközi kapcsolatok).

5. Kultúra és konfliktus

Sorszám	Fogalom	Meghatározás
1.	hierarchia	A hierarchia kifejezés jelentése egy olyan föl- és alárendeltség viszonyrendszere, amiben az emberek vagy dolgok valamilyen szempont (pl. fontosság, képesség, pozíció, vagyon) alapján kerülnek elrendezésre. A hierarchia az emberi kapcsolatokban gyakran hatalmi viszonyként ragadható meg.
2.	stigma	Stigma fogalma megbélyegzést, eredetileg valamilyen külső fizikai jegy alapján történő, később elsősorban negatív megkülönböztetést jelent. A stigmatizálás átvitt értelemben egy személy vagy csoport valamely feltűnő tulajdonsága alapján történő megbélyegzésének formájára és folyamatára egyidejűleg utal.
3.	kulturális sokk	A kulturális sokk pszichológiai irányvesztés, amelyet az egyén egy idegen kultúrába való beilleszkedés során, az általa korábban által megszokott jelek és szimbólumok elvesztése következtében érez. A sokk időtartamában az egyén döntési- és ítélőképessége, így hatékonysága az idegen kultúrában nagymértékben csökken, ezért a sikeres beilleszkedéshez elengedhetetlen a sokk hatásainak feldolgozása.
4.	sztereotípiá	A sztereotípiák általánosító jellegű benyomások, elképzelések összessége, amelyek segítségével a társadalmi környezethez kapcsolódó tapasztalatok osztályozhatókká, rendszerezhetőkké válnak.
5.	autosztereotípiá	Autosztereotípiának nevezzük a „saját” csoportra vonatkozó képzeteket. Ezek általában pozitív tulajdonságokat jelölő sémák, s a csoport belső összetartozásának erősítése, valamint a közös cselekvőerő mobilizálása a céljuk.
6.	heterosztereotípiá	Heterosztereotípiának nevezzük az „idegen” csoportok és tagjai megnevezésére, jellemzésére használt kategóriákat. Ezek tartalma gyakrabban negatív; a csoportok közötti hierarchia megteremtését, illetve a „másik” kultúrától való szimbolikus elhatárolódást szolgálják.
7.	internalizáció	Gyakori jelenség, hogy egy társadalmi csoport által létrehozott etnikai vagy más sztereotípiák beépülhetnek az ezekkel a képzetekkel azonosított „másik” csoport saját identitásába. Ezt a folyamatot internalizációnak nevezzük.
8.	etnopolitikai konfliktus	Etnopolitikai konfliktuson két v. több etnikai értelemben különböző cselekvő - egyén vagy csoport - olyan kapcsolatát értjük, amelyben a szemben álló felek cél és érdek-ellentéte kifejezésre jut, s ezért egymás ellehetetlenítésére – végső esetben egymás megsemmisítésére - törekednek.
9.	attitúd	Az attitúd alapvetően beállítódásként definiálható, vagyis olyan viselkedésmintázatként, amely szabályszerűen bejósolhatóvá teszi az egyes ingerekre adott válaszokat.
10.	asszimiláció	Az asszimiláció a szociokulturális hasonulási folyamat

		általános megnevezésére alkalmas társadalomtudományi kifejezés. A latin alapfogalom egyszerre jelentette azt, hogy valaki valaki máshoz hasonlónak válik, vagy úgy tesz, tettet, hogy hasonló. Mai társadalomtudományi használatban jelentheti az etnikai, nyelvi, kulturális, vallási értelemben történő hasonulást egyidejűleg, de a sorolt tényezők szerint külön-külön is.
11.	xenofóbia	A xenofóbia idegenekkel, külföldiekkel szemben, illetve valamennyi általuk képviselt értékkel, szokásaikkal, külső megjelenésükkel és általában viselkedési gyakorlatukkal szembeni erős, irracionális gyűlöletet és gyanakvást jelent.

9. Lokális társadalom változásfolyamatai és ennek tényezői

Egyetlen társadalmi közösség viszonyai sem statikusak. A közösség csoportjai közötti érintkezés következményeként kialakuló kapcsolatrendszer, valamint a makrokörnyezet hatásainak eredménye, hogy a lokális társadalmak működését változásfolyamatok mentén írhatjuk le. A fejezetben a magyar-román határvidék lokális társadalmainak általános állapotjellemzőit, valamint változásfolyamatait mutatjuk be. A jelenségre vonatkozó ismeretek segítik a szintér viszonyaiban való eligazodást, tájékozódást.

Kulcsfogalmak: kohabitáció, lokális egyensúlyi rendszer, bipoláris élethelyzet, multietnikus, asszimiláció, lokális társadalom belső és külső határai

9.1 A magyar-román határvidék változásfolyamatai

A multikulturális lokális társadalmi életközösségeket alkotó csoportok fizikai együttélése szükségszerű érintkezéssel és kapcsolatépítéssel jár. Az egyén egy adott - etnikai, nyelvi, vallási, kulturális – közösséghez tartozása mellett a lokális társadalom egészének is tagja. Magyarán, egyszerre részese a saját szűkebb szociokulturális csoportjának és a lokális társadalmi életközösségnek: falunak, településnek, városrésznek.⁷⁷

A magyar-román határvidék lokális társadalmainak a korábbi fejezetekben már jelzett mozaikszerű sokszínűsége a térségben tudatosan tájékozódni kívánó személyt komoly kihívás elé állítja. Az együttélési közösségeket alkotó csoportok a többnyire etnikus értelemben megmutatkozó különbözőségei egyidejűleg szolgálnak a „másiktól” történő elhatárolódás szintereként, illetve kínálnak technikákat a „másikkal” való együttélés – kohabitáció – mindennapi feladatainak megoldásához.⁷⁸

A bonyolult erőviszonyok a sikeres együttélés fényében, leegyszerűsítve, felfoghatóak egyfajta egyensúlyi rendszerként. Amennyiben célunk, hogy egy lokális társadalom alapvető szociokulturális jellemvonásait feltárjuk, a magyar-román határvidék esetében az együttélő csoportok között kialakult erőviszonyokat és ennek eredőjeként az adott közösségben érvényes normákat, szabályokat, illetve az ezek megszegését magával vonó szankciók rendszerét megértsük⁷⁹, akkor szükségünk van a minden együttélési közösség esetében érvényes néhány elemzési szempont bevezetésére.

A jelen változásfolyamatait a politikai rendszerváltást követő elmúlt bő két évtized következményeként a határvidéken két alapvető csoportba sorolhatjuk. Egyrészt, markánsnak

⁷⁷ A településszintű lokális kollektív tudat kiépülésének és a szociokulturális különbségek meghaladásának érdekes példája a Nagyvárad alvótelepüléseként az utóbbi években látványos fejlődésnek indult Biharszentandrás esete. Jómódú váradi családok betelepülése és az ennek hozadékaként végbement fejlődés a falu hagyományos képét gyökeresen megváltoztatta. A betelepülők és őslakosok, noha mindkét csoport túlnyomóan román népességet foglal magába, lakókörnyezetét tekintve fizikailag karakteresen elkülönül, de ugyanakkor településszinten mégis közösséget képez. Jól tükrözi ezt a modernizált helyi általános iskola, amely a szülők számára elégséges alternatíva a közeli Nagyvárad intézményeivel szemben.

⁷⁸ Kohabitáció eredetileg két ellentétes politikai nézetet valló irányzat a közös célok megvalósítása érdekében megvalósított együttműködésére utaló kifejezés. Ebből származtatható a terminus tágabb meghatározása, amely szerint a különböző szokásokkal, kultúrával, tradícióval és nyelvvel jellemezhető együtt-élő csoportok a közös érdekek mentén szerveződő és kompromisszumokat feltételező társadalmi gyakorlatára vonatkozik.

⁷⁹ A normarendszer az emberi társadalom működését megalapozó szabályok összefoglaló meghatározása, magatartás-előírások gyűjteménye, amely rögzíti a közösség által preferált helyes és követendő magatartást. A társadalom a normasértést elkövetőkkel szemben fenntartja szankcionálásra való jogot, noha maguk a normák a szankció minőségét és formáját nem határozzák meg. A társadalmi normák legfontosabb típusai: a jog, az erkölcs, a politikai normák, a vallási szabályok, az illem és a nyelvi normák.

mondhatóak a lokális társadalmak makrokörnyezetében megfigyelhető intenzív változásfolyamatok. Másfelől a lokális társadalom belső viszonyainak fokozatos átalakulása ugyancsak fontos jelenség. A határvidék társadalmait görcső alá véve ugyanakkor a magyarországi és romániai viszonyok között nem csak hasonlóságok, de feltűnő különbségek is kimutathatóak. A térségre szakosodott mikrohiteltanácsadó munkáját a lokális viszonyok változásfolyamatainak ismerete nagyban megkönnyítheti, és ez tulajdonképpen a szociokulturális szintér alapvető összefüggéseiben való tájékozódás részét képezi.

9.1.1 A makrokörnyezet változásfolyamatai

Először a politikai rendszerváltás gyakorolt alapvető hatásokat a határvidék tágabb értelemben vett gazdasági, kulturális és társadalmi feltételrendszerére. A szocialista múltban jellemző marginális helyzet, a határvidék tudatos elsorvasztásának stratégiáját fokozatosan a lokális helyzeti előny kiaknázására irányuló kísérletek váltották fel. A határokon átnyúló regionális együttműködés különböző formái azonban a két ország Európai Unióhoz történt csatlakozását követően léptek újabb szakaszba.⁸⁰ A határvidék makrokörnyezetét tehát erőteljes szociokulturális változások jellemzik, amelyek az itt található lokális társadalmak viszonyaira is kihatnak. A lokális társadalmak a globális hatásfolyamatokhoz történő alkalmazkodási gyakorlatát a glokálitás kifejezéssel szokás megnevezni.⁸¹

9.1.2 A lokális társadalmak belső változásfolyamatai

A lokális társadalmak belső változásfolyamati rendkívül sokszínűek és különböző szintereken valósulnak meg.

a. A határvidék multietnikus közösségeinek jellemző folyamata a településeken belül a hagyományos szomszédsági viszonyrendszer felbomlása. Az etnikailag vegyes lakosságú települések esetében eredetileg a háztartások térbeli elkülönülésére⁸² és teljes keveredésére⁸³ egyaránt találhatóak példák. Manapság a keveredés és ennek hozadékaként az asszimilációs tendenciák felerősödnek⁸⁴. A határvidék lokális társadalmait alkotó közösségek személyközi viszonyait az etnikailag vegyes településeken a szomszédsági kapcsolatok döntően meghatározzák.

b. A határvidék multietnikus régióiban egyre jobban elterjed a vegyes házasság intézménye, ami az együttélés általános szabályai szerint alakul, ám nem ritkán

⁸⁰ A magyar-román határmenti együttműködés sikerét jelzi, hogy közel 90 különböző projekt megvalósítása van folyamatban. Ezek közül kiemelkedő jelentőségű a HURO Uniós projekt, ami nem csupán a gazdaságélénkítési vagy modernizációs célokat jelent, hanem a határvidék lokális társadalmi közötti hálózati viszonyok újjászervezését kívánja előmozdítani. A térségben a határ mindkét oldalán figyelemreméltó eredmények kísérik a LEADER hálózat fejlődését. Az eredetileg 1991-ben indult program célja a gazdasági, társadalmi és környezeti problémák helyi előmozdítása a rendelkezésre álló erőforrások hatékony kiaknázása. A program célja kifejezetten az Unió vidéki társadalmainak fejlesztését célozza.

⁸¹ Leegyszerűsítve a glokálitás fogalma a globális tendenciák lokális következményeinek értelmezése iránti társadalomtudományi igény és az ennek keretében meghatározott jelenségek azonosítására szolgáló terminus.

⁸² Nagyváradtól délnyugatra található Újpalota túlnyomóan magyarul beszélő asszimilált svábok lakta falu, ahol a helyben kisebbségben lévő román családok egy utcába, szoros szomszédságba települtek.

⁸³ A Szilágyságban található Monó esetében az etnikai arányok kb. 60-40% a magyarok javára, ám a településen a két etnikum semmiféle térbeli elkülönülést nem mutat, a háztartások teljesen keveredett megtelepülést mutatnak, a magyar-román szomszédság esetlegesen alakult. A határvidék magyarországi oldalán ez elsősorban a roma népesség a magyar lakta településrészekre történő beköltözési gyakorlatának következménye.

⁸⁴ Az asszimiláció a szociokulturális hasonulási folyamat általános megnevezésére szolgáló társadalomtudományi kifejezés. A latin alapfogalom egyszerre jelentette azt, hogy valaki valaki máshoz hasonlóvá válik – nyelvében, kultúrájában, szokásaiban, végső soron identitásában -, vagy úgy tesz, tettet, hogy hasonló. Mai társadalomtudományi használatban jelentheti az etnikai, nyelvi, kulturális, vallási értelemben történő hasonulást egyidejűleg, de a sorolt tényezők szerint külön-külön is.

asszimilációval, az egyik fél kulturális beolvadásával jár együtt. A vizsgálatok ugyanakkor azt tükrözik, hogy a vegyes házasságoknak magyar-román viszonylatban nem szükségszerű velejárója az asszimiláció. A magyarországi határvidéki lokális társadalmakban a vegyes házasság a magyar és cigány családok közötti rokonsági kapcsolatok kiépülését jelenti.⁸⁵

c. A határvidék lokális társadalmait illető jellemző folyamat az elvándorlás. A magyar-román együttélési kapcsolatokat meghatározza, hogy az elmúlt két évtizedben a romániai magyar kisebbség jelentős csoportjai települtek át Magyarországra.⁸⁶ A határvidéken a kivándorlás mérhetően gyengítette a magyar közösségeket és a kevésbé befogadó, egyes kutatások szerint kifejezetten xenofób⁸⁷ magyar társadalmat is próbatétel elé állította.⁸⁸

d. Fontos változási folyamat a munkamigráció. Ez eleinte romániai magyar munkavállalók magyarországi jelenlétére korlátozódott. Később, amikor a románok tömegesen települtek ki a dél-európai országokba, és munkaerőhiány lépett fel a román munkaerőpiacon, főleg a határvidéken figyelemre méltó a magyarok romániai munkavállalása.⁸⁹

e. A legújabb és a határvidéki lokális társadalmak belső változásfolyamataira fontos hatást gyakorló tényező a turizmus elterjedése a térségben. Magyar részről ez elsősorban a határvidéki történelmi városokba, kulturális emlékhelyekre irányuló célzott látogatásokat jelenti.⁹⁰ Az érdeklődés a helyi közösségek saját környezetükhöz való viszonyát erőteljesen alakító tényező. Romániából elsősorban a Magyarországra irányuló bevásárló turizmus és a fürdőturizmus figyelemre méltó.

9.2. A magyar-román határvidék lokális társadalmi, mint együttélési helyzetek

A magyar egyensúly kifejezés a latin *bilanciavagy equilibrium* tükörfordítása, a mérleg két karján nyugvó egyenlő súlyra utal. A mérleg fizikai képe az együttélés egyensúlyi állapotára vonatkozóan első megközelítésben nyilván jelenti, hogy a kölcsönösen elismert normák érvényre juttatásában az érintett felek egy az együttélés eredményeként kölcsönösen elfogadott mértékben esnek latba. A magyar-román határvidék társadalmában történő tájékozódás feltételezi, hogy megismerjük az adott lokális együttélésben lényeges közös tényezőket

⁸⁵ A jelenség a határvidéken elszegényedő magyar családok és jobb módú roma családok közötti, egyrésről gazdaságilag, míg másfelől presztízs okok által motivált jelenség.

⁸⁶ A folyamatban különösen érintettek és a demográfiai tendenciákra a legkomolyabb hatást a fiatal generációk kivándorlással kapcsolatos tervei gyakorolhatják.

⁸⁷ A xenofóbia idegenekkel, külföldiekkel szemben, illetve valamennyi általuk képviselt értékkel, szokásaikkal, külső megjelenésükkel és általában viselkedési gyakorlatukkal szembeni erős, irracionális gyűlöletet és gyanakvást jelent. A xenofóbia szó szerinti jelentése: idegenekkel szembeni ellenszenv vagy irtózás. Az idegen ebben az esetben minden olyan személy, aki különbözik tőlünk, akár mint kulturális csoport, nemzet tagja stb. Axenofóbia valamely közösség vagy egy társadalom egészének elszigetelődéséhez vezet, abból a célból, hogy fenntartsa függetlenségét, és elejét vegye a létét fenyegető (ilyennek tekintett) idegen befolyásnak. Az etnikai és vallási előítéletek, a rasszizmus, a nacionalizmus és a sovinizmus erősítik a xenofóbiát. A xenofóbia szélesebb körben elterjedt alacsonyabb iskolázottságú emberek és autoriter típusú személyiségek körében.

⁸⁸ Az anyaországi magyarok és az erdélyi kisebbségi magyar közösségek viszonya átmenetileg a kettős állampolgárságról szóló 2004-ben rendezett népszavazás kudarca miatt megromlott. Az anyaországiak érdektelensége, a részvétel alacsony aránya visszatetszést váltott ki a határon túli közösségekben. Sokan a jelenségben bizonyítékát látták a Magyarországon az idegenekkel szemben tanúsított általános ellenszenvnek. 2010-ben a kettős állampolgársági törvény elfogadása a kérdés a közvélemény általi megítélését mindkét országban árnyalta.

⁸⁹ A határövezetben a munkavállalók napi ingázása éppúgy jellemző mint a hosszabb tartózkodás.

⁹⁰ A példák szinte vég nélkül sorolhatóak: Nagyszalontán az Arany János múzeum, Nagyváradon a Károlyi kastély, Aradon a Vértanúk emlékműve stb.

A lokális társadalmak együttélő közösségei esetében a megfigyelés fontos szempontja a csoportok közötti belső és külső határok kérdése. A csoportok érintkezésében, egymásról kialakított álláspontjában és ezzel összefüggésben a kívülről érkezett idegennel kapcsolatos attitűd vonatkozásában a fizikai, valamint a kulturális és nyelvi határok meghatározó tényezők.

Először is, a határ fogalma a tárgyalt térség lokális társadalmában gyakran jelöli a közösségek közti fizikai határt és utal az életkörüzetet elválasztó tényleges elkülönülésre. A településeken belül ez legtöbbször az etnikai közösségek szegregatív megtelepedését jelzi. Az elkülönülés legfeltűnőbb formája kétségtelenül a sokszor rendkívül szegényes roma lakónegyedek, telepek, településrészek sokasága, de a magyar, a román és adott esetben sváb népesség történetileg alakult fizikai elkülönülése is megfigyelhető.⁹¹ Igaz, minden település esetében, különösen ott ahol a különböző szociokulturális csoportokhoz tartozó családok háztartásainak megtelepedése vegyes képet mutat, a kulturális és nyelvi határok kérdése a fizikai határok kérdésénél is fontosabb szempont.⁹² Ugyanis, a kulturális, etnikai, nyelvi, nemi „határok” mind a személy- és csoportközi társadalmi kapcsolatok tagolásában, mind pedig a „másikra” vonatkozó fogalomalkotásban fontos eszközök.

A magyar-román határvidék lokális társadalmi közötti legfontosabb határ azonban kétségtelenül maga az államhatár. A politikai-adminisztratív határok Közép-Európában többnyire nemzeti kultúrákat elválasztó államhatárok. Ezek a határ két oldalán élők vagy a határzónába⁹³ belépő látogatók szempontjából a hétköznapi cselekvést meghatározó erővel bírnak. Magyarán, a fizikai határok a lokális társadalmak működésére közvetlenül befolyást gyakorló külső tényezők (jelenthetnek előnyt vagy hátrányt, ennek kapcsán lásd az 5. fejezetet!) A lokális társadalmak belső – fizikai, valamint kulturális és nyelvi - határviszonyai és a határvidéki léthelyzet szoros összefüggésben álló és egymást erősítő tényezők.

9.3. Az együttélési közösségek, mint lokális egyensúlyi rendszerek

Ezek szerint, először tisztázzuk, hogy kialakulása szempontjából az adott lokális társadalom autochton vagy allochton közösség. Az autochton, tehát „öshonos” együttélési közösségek több generáció távlatában kidolgozott lokális és kölcsönösen bevett együttélési szabályok mentén szerveződnek, melynek létrejöttében minimum három-négy generációs stabil együttélésre van szükség.⁹⁴ Ezzel szemben az úgynevezett allochton etnikai közösségek

⁹¹ Települések sokasága sorolható tetszés szerinti példaként a magyar-román államhatár mindkét oldalán.

⁹² A hosszabb együttélés eredményeként alakulnak ki a vegyes megtelepedésű lokális társadalmi életközösségek: ilyeneket találhatunk például a szilágysági Tövisháton.

⁹³ A zóna a kultúratudományokba a múlt század elején a földrajztudományból bekerült fogalom, jelentése: övezet, sáv. A kutatók ugyanis elkezdtek vizsgálni azt, hogy a kultúrákat elválasztó határok nem jelentenek éles átmenetet. Ennek oka, hogy az egymás mellett élő kultúrák érintkeznek egymással és hatást gyakorolnak egymásra, ami abban nyilvánul meg, hogy bizonyos szokásokat, jellemvonásokat átvesznek. Jól látható ez például a magyar-román határ két oldalán élők esetében ahol az életmód és a szokások sok hasonlóságot mutatnak.

⁹⁴ Az autochton lokális együttélési közösség jó példája lehet a Nagyváradtól délnyugatra fekvő Palota település. Újpalota német nyelvű katolikus lakosságának telepítése II. József nevéhez fűződik, aki 1786-ban, rendeletben intézkedett az állami birtok munkaerővel történő benépesítéséről. Mivel a vallásos újpalotaiak évtizedekig gyalog vagy kocsival jártak Nagyváradra a szentmisére, ezért 1810-ben plébániát alapítottak. 1819-ben Palotát birtokként Gróf Frimont János Mária kapta meg hűségesei katonai szolgálataiért. A nagylelkű gróf támogatásával a falu központjában csodálatosan szép templom épült. A Pádúai Szent Antal tiszteletére emelt újpalotai bazilikaként emlegetett építmény a mai napig is a település szimbóluma. 2002-ben az etnikai népszámlálási adatok szerint az egykor tiszta sváb településen hozzávetőlegesen a népesség fele vallotta magát német nemzetiségűnek és negyede-negyede magyarnak, illetve romának. Az 1992-ben 980 lelkes településen tíz évvel később már 570-en éltek. A drámai népességfogyás oka a közeli Nagyváradra történő beköltözés és a külföldre, elsősorban Németországba és kisebb számban Magyarországra történő elvándorlás. A fogyás következménye,

együttélési helyzete szoros kapcsolatban áll a migrációs folyamatok értelmezésével, amennyiben az együtt élő csoportok közül legalább az egyik számaránya a vándorlási folyamatok következtében nő vagy csökken.⁹⁵ Pontosabban, az együttélési közösség általános életviszonyait akár a jelenben is zajló folyamatos költözés határozza meg. Ilyen szintér, különösen a migráció globális léptékben megfigyelhető növekedésének tükrében, a magyar-román határvidéken számtalan található.⁹⁶

Másodsor, a helyszín adottságainak mérlegelésekor minden esetben elsőrendű kérdés, hogy a lokális szintér közössége hány etnikai csoport együttélése számára szolgál keretfeltételként. A tájékozódás megkezdésének mindenkor legelső mozzanata annak tisztázása, hogy etnikai értelemben homogén, bipoláris vagy multietnikus élethelyzettel állunk-e szemben. Míg az etnikai értelemben homogén lokális társadalom kompakt közösség, addig bipoláris élethelyzetnek nevezzük, mikor két domináns közösség együttélési viszonyai mentén szerveződik a lokális társadalom.⁹⁷ A multietnikus lokális társadalmak a magyar-román határvidéken gyakori jelenségek. Ezek belső viszonyai közötti eligazodás komoly kihívást jelent bárki számára. A multietnikus lokális társadalmak a magyar-román határvidék esetében gazdasági, kulturális és életmódbeli viszonyaikat tekintve gyökeresen eltérő sajátosságokat mutató csoportokból is állhatnak.⁹⁸

Harmadsor, a lokális társadalom viszonyai közötti alapvető tájékozódás fontos részét képezi a különböző szociokulturális csoportok közötti többségi-kisebbségi viszonyok tisztázása. Ebből nagy valószínűséggel lehetőség nyílik a belső erőviszonyokra vonatkozó alapkövetkeztetések megfogalmazására. A társadalmi tekintélyt, presztízst megalapozó értékek, szabályok a többség és kisebbség között kialakul viszonyok függvénye. Ugyanakkor, jellemző, hogy a magyar-román határvidék sok településén találkozhatunk olyan bipoláris lokális társadalmakkal, ahol az együttélés közösségei hozzávetőlegesen azonos súllyal vannak jelen.⁹⁹

hogy az 1788-ban alapított iskolát 2010-től bezárták, és csupán egyetlen vegyes korösszetételű óvodai csoport maradt a településen. A népességszám csökkenéssel bekövetkező változások az együttélés az elmúlt bő fél évszázadban kialakult szabályait, az együttélő csoportok közötti kapcsolatok stabilitását nem érinti.

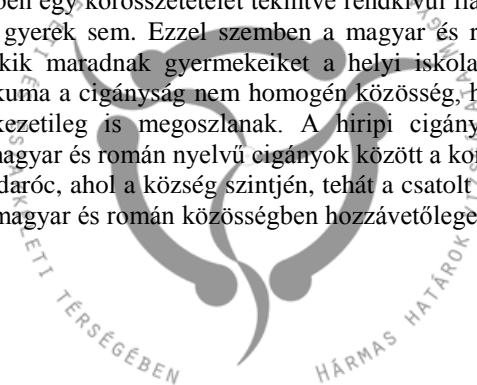
⁹⁵ Ebben az összefüggésben az allochton kifejezés arra utal, hogy az együttélési helyzet etnikai közösségének legalább egyik csoportja nem „öshonos” – a vizsgálat időpillanatában nem mutat több generációra visszanyúló lokális jelenlétet -, nem helyi illetőségű.

⁹⁶ A magyar-román határvidék jól tükrözi a folyamatot, például a Bihar megyei, még a közelmúltban is túlnyomóan magyarok lakta Érmihályfalva határtelepülésen az intenzív román beköltözés, amely miatt az etnikai arányok, ezzel összefüggésben az együttélési viszonyok feltételrendszere gyorsan és folyamatosan változik. Az elköltözés valamint az etnikai csoportok eltérő demográfiai mutatói következményeként a közelmúltban hullámzóan változó lokális szintér jó példája lehet a Kolozs-megyében található Visa. A 19. század végén 60:40%-os magyar-román népességarány fokozatosan toledott el a kb. 25-70%-os arányhoz. A változás háttérben általánosan a visai románok nagyobb fokú mobilitási készsége, lakóhely-változtatási hajlandósága áll.

⁹⁷ A magyar-román határvidéken a bipoláris lokális társadalmak többnyire magyar és román együttélési közösséget jelentenek. Jó példa erre a szatmár-megyei Szaniszló, ahol ugyan megfigyelhető a korábban elmagyarosodott svábok egy kisebb csoportjának érdeklődése ősei kultúrája iránt, azonban e jelenség inkább az úgynevezett szimbolikus etnicitás megnyilvánulása, semmint tényleges etnikai identitás-megnyilvánulás.

⁹⁸ A Szatmárpálfalva községközpontoz tartozó Hirip a tágabb értelemben vett határvidék tipikus multietnikus közössége. A falu legnagyobb etnikai közössége a cigányság a 2005-ben 538 főt számláló település 38%-át tette ki. A magyarok aránya az összlakosságon belül 37%, míg a románoké 25%. A cigányság demográfiai tendenciái egyértelműen jelzik, hogy esetükben egy korösszetételét tekintve rendkívül fiatal közösségről beszélhetünk, ahol a családokban nem ritka az 5-6 gyermek sem. Ezzel szemben a magyar és román fiatalok többsége igyekszik elköltözni a faluból, és azok, akik maradnak gyermekeiket a helyi iskola helyett inkább Szatmárnémetibe járatják. A falu legnépesebb etnikuma a cigányság nem homogén közösség, hisz magyar, román és oláh nyelvű csoportokból áll, amelyek felekezetiileg is megoszlanak. A hiripi cigányság oly annyira nem tekinthető egységesnek, hogy különösen a magyar és román nyelvű cigányok között a konfliktusok is gyakoriak.

⁹⁹ Jó példa erre a szatmári Királydaróc, ahol a község szintjén, tehát a csatolt településrészeket nem számítva az össznépességszám csökkenése a magyar és román közösségben hozzávetőleges arányait tekintve hasonlóan ment végbe.

Negyedszer, de nem utolsósorban, mindig lényeges kérdés az együttélési helyzetben érintett etnikai csoportok eredetének minősége – például urbánus versus rurális - és ennek sokszínűen árnyalható szempontrendszer.

Összefoglalás

A magyar-román határvidék lokális társadalmi többségükben együttélési közösségek, melyek eltérő kultúrájú, vallású, nyelvű és szokású csoportokból állnak. Az együttélési közösségek csoportjai között kialakult együttélést egyfajta egyensúlyi viszonyként foghatjuk fel. A helyzetek leírására alkalmas kategóriák – allochton-autochton, homogén-bipoláris-multietnikus, kisebbség-többség – segítségével hajtjuk végre a színtér feltérképezését. A közösséget alkotó csoportok belső határainak, illetve a lokális társadalmat a makrokörnyezettől elválasztó külső határok meghatározásával készítjük elő a színtérre jellemző változások értelmezését. A mikrohiteltanácsadó által betöltött munkakör a határvidék lokális társadalmában összetett és a szociokulturális viszonyok változékonyságával kalkuláló tevékenység.

Kérdések:

1. Válasszon ki a határvidék két oldalán egy-egy ön által ismert települést. Készítsen tervet a színtér lokális társadalmára jellemző állapot- és változásviszonyok leírására!
2. Ismeretségi köréből vázolja fel két tetszőlegesen választott egyén szociokulturális személyiségrajzát a jellemző lokális társadalmi meghatározottságok függvényében.

